

Pia Eriksson

"I adoption är ingenting säkert
före man får barnet i sin famn"
–brukares upplevelser av den
internationella
adoptionsprocessen

"I adoption är ingenting säkert före
man får barnet i sin famn"
–brukares upplevelser av den
internationella adoptionsprocessen

Pia Eriksson: "I adoption är ingenting säkert före man får barnet i sin famn"
-brukares upplevelser av den internationella adoptionsprocessen
FSKC Rapporter 9/2009
Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området
Publikationen finns i pdf på våra hemsidor www.fskc.fi
Helsingfors 2009

ISBN 978-952-5588-55-2 (hft)
ISBN 978-952-5588-54-5 (PDF)

Innehåll

Förord	5
1 Inledning	6
1.1 Internationell adoption	6
1.2 Adoptionsforskning	7
1.3 Forskningsrapportens syfte	8
2 Den offentliga bilden av den internationella adoptionsprocessen	11
2.1 Den lagstadgade processen	11
2.2 Berättelser om processen	13
2.2.1 Den vanligaste berättelsen	14
2.2.2 Önskan går i kras	14
2.2.3 Det svåra beslutet	15
3 Bakom ridån, de personliga upplevelserna	16
3.1 En känslomässig berg-och-dal bana	17
3.1.1 Osäkerhetens landskap	18
3.1.2 På andras villkor	24
3.1.3 En lång väntan	28
3.2 Adoptionsprocessens faser	31
3.2.1 Adoptionsrådgivningen	32
3.2.2 Väntetiden	35
3.2.3 Barnbeskedet och mötet med barnet	37
3.2.4 Barnet som inte blev	40
4 Mötet med professionella under adoptionsprocessen	42
4.1 Bemötanden	42
4.2 Neutrala möten	44
4.3 Icke-möten	45
4.4 Avsaknad av möten	49
5 Brukarperspektiv	52
5.1 Kund, klient eller brukare?	52
5.2 Vem är brukare i adoptionsprocessen?	53
5.3 Brukarmedverkan i serviceproduktion och forskning	56
6 Adoptionsprocessens institutionella kontext	58
6.1 Institutionella roller i mötena	60

6.1.1	Brukare	61
6.1.2	Professionell	63
6.2	Möten på den interpersonella nivån	65
7	Diskussion	70
	Litteratur	75
Figur 1	Adoptionsprocessens olika nivåer och processer	16
Figur 2	Adoptionsprocessen viktigaste faser ur adoptanternas synvinkel	31
Bilaga 1	Forskningsprocessen	80

Förord

Adoptionsprocesser är långa och kan uppgå till flera år, ändå utgör den endast en liten bit på vägen av hela den längre processen av att bli adoptivförälder och adoptivfamilj på ett personligt plan.

Pia Eriksson har undersökt adoptanters upplevelser av adoptionsprocessen. Hon fokuserar inte enbart på adoptionsrådgivningsprocessen, utan på processen av att bli adoptivförälder i sin helhet. Undersökningen bestod av 11 intervjuer med adoptivmödrar som fått sitt senaste adoptivbarn från utlandet för cirka 2-4 år sedan, men också av kvinnor som påbörjat en adoptionsprocess som har avbrutits utan att de fått adoptivbarn. Vilka är upplevelserna i mötet med de professionella, i bearbetningen av osäkerheten i processen, i den långa väntan inför beskedet att få ett barn?

Adoptanternas röster blir hörda, de är berättelser av egna upplevelser, av teman, nyanser, nivåer, skeden och processer som de finner relevanta och viktiga, av upplevelser som de vill dela med sig och som vi som läsare får ta del av.

Varför ett brukarperspektiv? Pia Eriksson betonar, att ett expertorienterat perspektiv lätt leder till att man privilegierar expertkunskap över andra former av kunskap, speciellt den erfarenhetsbaserade upplevda kunskapen. Därför är det viktigt att lyfta fram brukarperspektivet och den kunskap som det ger oss. De professionella har inte ensamma svaren och lösningarna och det är viktigt att uppmärksamma att brukarna själva deltar i skapandet av expertis. Egentligen borde vi tala om en samproduktion av service och rådgivning. Det är ju inte servicen i sig som ger resultaten utan brukarna själva. Kanske detta skulle ge ett nytt perspektiv på utvecklingen av service?

Ilse Julkunen

Professor i praktikforskning, Helsingfors universitet

Mathilda Wrede-institutet

Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

1 Inledning

Adoptionerna har de senaste årtionden blivit allt mer synliga eftersom merparten av de adoptioner som görs sker över nationella gränser. Den långa vägen till adoptivföräldraskap genom internationell adoption är en process som styrs och regleras av lagstiftning och internationella överenskommelser. På ytan förefaller det främst vara en juridisk och byråkratisk process. Samtidigt handlar det om en stark känslomässig och psykisk process på det personliga planet för dem som genomgår den. I denna rapport kommer jag att beskriva och analysera hur de personer som önskar adoptera ett barn från utlandet har upplevt denna process.

I en adoption finns alltid tre parter som personligen berörs, dvs. barnet som adopteras, adoptivföräldrarna och de biologiska föräldrarna. I en internationell adoption är utöver dessa, mellanhänderna och aktörerna många, samtidigt som lagstiftning och internationella överenskommelserna reglerar processen noggrant. Huvudsyftet med adoptionsprocessen är alltid att försäkra att adoption sker för det adopterade barnets bästa. De huvudsakliga aktörerna i adoptionsprocessen, i vårt land som mottagarland för adoptivbarn, är adoptanterna som önskar adoptera ett barn och de professionella som jobbar med dem. Dessa professionella består främst av socialarbetare som ger adoptionsrådgivning och personer som jobbar med internationell adoptionstjänst.

1.1 Internationell adoption

Adoptioner inom Finland har förekommit länge och ännu på 1970-talet adopterades många finländska barn till andra nordiska länder. Efter detta sjönk antalet inhemska barn till adoption drastiskt i vårt land, och den internationella adoptionen med Finland som mottagarland kom långsamt igång (Kauppi & Rautanen 1997, 168–170). Av samma orsak, dvs. avsaknaden av europeiska barn för adoption, ökade de internationella adoptionerna till Europa allmänt under samma tid (Selman 2006). Trots att

adoption i sig inte är något nytt fenomen utan har funnits i alla tider är adoptioner ett mycket aktuellt tema i vårt samhälle. Miettinen och Rotkirch (2008) konstaterar att antalet barnlösa vuxna personer i Finland är högre än i de andra nordiska länderna och att en stor del av dessa personer är ofrivilligt barnlösa. I takt med att denna ofrivilliga barnlöshet ökar i västvärlden, ökar också intresset för adoptioner. Samtidigt minskar nu antalet internationella adoptioner, efter att mellan år 1998 och 2004 ha ökat med hela 42 %, vilket innebär att uppskattningsvis 40 000 barn då adopterades över nationella gränser varje år (Selman 2006). Eftersom barn lediga för adoption och den stora efterfrågan inte alltid möts, blir adoptionsprocessen ofta lång för dem som önskar adoptera (Högbacka 2008). Antalet friska spädbarn som är lediga för internationell adoption är i dagsläge mindre än antalet adoptanter som önskar adoptera (Lammerant & Hofstetter 2007).

I Finland fanns i början av år 2009 sammanlagt cirka 3500 utländska adoptivbarn som kommit i enlighet med Adoptionslagen från år 1985 (Nämnden för internationella adoptionsärenden 2007, 2009). År 2008 adopterades endast 157 barn från utlandet till Finland i jämförelse med 308 barn år 2005. Samtidigt har antalet personer som önskar adoptera inte minskat utan nämnden för internationella adoptionsärenden i Finland behandlar cirka 400-500 ansökningar per år av äkta par och personer som önskar adoptera ett barn från utlandet. (SHM 2009) Detta betyder att väntetiderna för de allra flesta blivande adoptivföräldrar är flera år.

Bakom de ovan nämnda siffrorna finns de barn som fått nya föräldrar genom adoption och personer som genomgått en adoptionsprocess i hopp om att få adoptera ett barn. Jag kommer närmare att granska de senare nämnda, dvs. de personer som önskat adoptera ett barn.

1.2 Adoptionsforskning

Traditionellt har adoptionsforskning fokuserat på de adopterades fysiska och psykiska hälsa samt på deras anpassning. Forskningen har till stor del haft ett problemcentrerat perspektiv och det mest undersökta ämnet förefaller vara förekomsten av beteendeproblem hos adopterade barn. (Adoption – till vilket pris? 2003, 78–90; Lindblad 2004) Forskares intresse har de senaste åren

börjat rikta sig mot andra aspekter och adoptionsforskningen håller på att skifta från ett patologiskt perspektiv till ett paradigm av normalitet (Palacios 2006). Den samhällsvetenskapliga adoptionsforskningen är relativt ny och enligt Engel, Phillips & Dellacava (2007) har avsaknaden av detta perspektiv inneburit att både teori och empirisk forskning om adoptioner tidigare har koncentrerat sig på anpassning på individ- och familjenivå. I Finland har adoptioner i allmänhet behandlats lite både ur ett forsknings- och samhälls-politiskt perspektiv (Pösö 2003).

Tidigare har intresset legat på parterna i den traditionella adoptionstriangeln (begreppet myntat av Kirk 1964), dvs. adoptivföräldrarna, den adopterade och den biologiska modern och först nu har man börjat uppmärksamma också de andra aktörerna, som t.ex. professionella som jobbar med familjerna (Palacios 2006; 2009). Få forskare har hittills varit intresserade av de professionellas andel och roll i adoptionsprocessen. Det mesta av den kunskap som finns om det arbete som görs med adoptivfamiljer är erfarenhetsmässig kunskap hos praktikerna, dvs. de professionella som jobbar med adoptioner. I en tidigare forskningsrapport (Eriksson 2007) har jag granskat arbete med adoptionsrådgivning ur socialarbetares synvinkel och dokumenterat en del av deras erfarenhetsbaserade kunskap om arbetet.

1.3 Forskningsrapportens syfte

Följande rapport baserar sig på den forskning som utfördes under åren 2008-2009 inom ramen för projektet Riksomfattande utveckling och spridning av god praktik inom området för adoption. Forskningen bygger på adoptanternas erfarenheter av den internationella adoptionsprocessen samt diskussion kring dessa. Materialet i studien består av narrativa intervjuer med 11 kvinnor som genomgått en internationell adoptionsprocess, som antingen slutat med att de fått adoptivbarn eller med att processen avbrutits. Av dessa är sex adoptivmödrar som fått sitt senaste adoptivbarn för cirka 2-4 år sedan. De resterande fem personerna har påbörjat en adoptionsprocess som har avslutats utan att de fått adoptivbarn. Av dessa har två inte ansetts lämpliga för adoptivföräldraskap, två har blivit gravida och en persons process har avbrutits av annan orsak. En person önskade adoptera ett barn

ensam medan alla andra påbörjade adoptionsprocessen tillsammans med sin make.

Huvudsyftet med forskningen har varit att få brukarnas röst gällande erfarenheterna av den lagstadgade adoptionsprocessen. Samtidigt som undersökningen ger en inblick i de personliga upplevelser som adoptanterna har av sin adoptionsprocess och ökar förståelsen för dem, strävar undersökningen till att synliggöra brukarnas perspektiv, för att ge möjligheter till utvecklandet av det arbete som professionella gör under adoptionsprocessen i adoptionsrådgivningen och adoptionstjänsten.

För adoptanterna är den lagstadgade adoptionsprocessen en del av en längre och djupare process av att växa till adoptivföräldrskapet, som tidsmässigt sträcker sig över en längre period och starkt är sammankopplad med den personliga livshistorien. Den personliga processen har sin början i de föreställningar och önskningar som människan redan tidigt i livet har om att bilda familj. Dessa formas och skapas under hela livstiden. För en del aktualiseras sedan önskan om ett adoptivbarn i en viss livssituation och har för de intervjuade lett till att en adoptionsprocess har påbörjats. Då den lagstadgade adoptionsprocessen börjar fortsätter den personliga processen parallellt. I adoptionsprocessen möter dessa personer professionella som i bästa fall stöder denna personliga process i att bli adoptivförälder eller alternativt i att ge upp drömmen om ett adoptivbarn. Samtidigt kan de professionella och adoptanterna ha olika synsätt och perspektiv på processen som skapar utmaningar och ibland även konflikter i mötena som kommer att granskas närmare.

I rapporten används orden brukare och adoptant synonymt som syftande på de vuxna personer som önskar adoptera ett barn och är brukare av service inom adoptionsprocessens olika faser. Professionella syftar på de socialarbetare som jobbar med adoptionsrådgivning och de personer som jobbar med internationell adoptionstjänst. Adoptionsprocessen granskas från den tidpunkt då adoptanterna kontaktar en professionell i syfte att påbörja en process till att barnet kommer till familjen eller processen avbryts.

Rapporten inleds med en kort översikt av strukturen på den lagstadgade processen, men huvudtyngdpunkten ligger på en analys av brukarnas

upplevelser som presenteras i kapitlen 2.2 – 4. Därefter diskuteras brukar-perspektivet, samt dess betydelse i praktiskt arbete och forskning. Därefter sammankopplas resultaten med teori och sådant som vi vet från tidigare. Slutligen diskuteras resultaten och dess tillämpningsmöjligheter. Eftersom brukarna med sina upplevelser ligger i fokus i rapporten, har jag valt att beskriva min egen forskningsprocess i bilaga 1.

2

Den offentliga bilden av den internationella adoptionsprocessen

2.1 Den lagstadgade processen

Adoptionsprocessen består ur juridisk synvinkel av flera olika faser och aktörer och utgörs av en tidsmässigt avgränsad period som för adoptanterna teoretiskt sett kan sträcka sig allt från cirka 1 år till hur många som helst.

Adoptionsprocessen börjar alltid med adoptionsrådgivning som ges av en eller flera socialarbetare. Adoptionsrådgivningen har två syften, dels att förbereda adoptanterna på sin kommande roll som adoptivförälder och dels att utvärdera adoptanternas lämplighet att adoptera ett barn. Samtidigt som den blivande adoptivföräldern utvärderas och förbereds strävar processen till att brukaren samtidigt utvärderar sin egen lämplighet och går igenom en personlig mognadsprocess (Eriksson 2007; Adoptionsrådgivning, handbok för adoptionsrådgivare 1999). Kommunernas socialtjänst ansvarar för adoptionsrådgivningen, men många kommuner har slutit ett avtal med Rädda Barnen rf. om att köpa tjänsten för sina kommuninvånare av organisationen. Denna del av adoptionsprocessen är avgiftsfri för adoptanter. Adoptionsrådgivningen avslutas med att socialarbetaren skriver en hemutredning över adoptanternas sociala situation, samt sitt utlåtande över deras lämplighet för adoptivföräldraskapet.

Adoptionsrådgivningen kan avbrytas i vilket skede som helst i fall adoptanten själv så önskar, eller i fall socialmyndigheterna uppskattar att en person eller ett äkta par inte är lämpade för adoptivföräldraskap. Ifall adoptanten trots allt vill fortskrida med sitt ärende avslutas adoptionsrådgivningen med att socialarbetaren skriver sitt skriftliga utlåtande på basis av vilket nämnden för internationella adoptionsärenden fattar det slutliga beslutet om lämplighet. (Adoptionsrådgivning... 1999) De vanligaste orsakerna till att någon inte anses lämplig för att adoptera ett barn är

personens höga ålder eller svaga hälsotillstånd (Eriksson 2007). Största delen av de som har en avbruten adoptionsprocess bakom sig har upplevt avbrottet under adoptionsrådgivningsfasen. Det finns ingen statistik över hur många personer som påbörjar en adoptionsprocess som sedan avbryts innan adoptionsrådgivningen är slutförd. Endast de som ansöker om adoptionstillstånd statistikförs.

Då adoptionsrådgivningen avslutats och hemutredningen skrivits bör adoptanten registrera sig vid ett av Social- och hälsovårdsministeriet auktoriserade adoptionstjänstorgan: Helsingfors stads socialverk, Interpedia rf. eller Rädda Barnen rf. I detta skede blir servicen avgiftsbelagd i form av en serviceavgift för det arbete som adoptionstjänsten gör under adoptionsprocessen. Via adoptionstjänsten ansöker adoptanten om tillstånd att adoptera ett barn från utlandet. Ansökan behandlas av nämnden för internationella adoptionsärenden vid Social- och hälsovårdsministeriet. Ett adoptionstillstånd är i kraft i två år, varefter en ansökan om förnyat tillstånd måste göras. (Adoptionsrådgivning... 1999) Åren 2006-2008 var det endast 1-2% av alla de ansökningar om tillstånd för internationell adoption som avgjordes i nämnden som fick avslag (Nämnden för internationella adoptionsärenden, verksamhetsberättelse 2007, 2009).

De som beviljas tillstånd att adoptera fortsätter sin process som kunder hos adoptionstjänstorganet. Adoptanterna samlar ihop dokument som sedan skickas till det land som de önskar adoptera ifrån. Därefter varierar processen beroende på landets lagstiftning, men alla adoptanter måste godkännas som föräldrar även av barnets födelselands myndigheter. Sedan följer väntan på ett barnbesked. En del adoptanters process avbryts i ett sent skede då de redan beviljats tillstånd för adoption eller har fått sina ansökningsdokument skickade utomlands. Detta avbrott kan ske på adoptantens eget initiativ eller för att de enligt barnets födelselands myndigheter inte uppfyller kraven.

För dem som får ett barnbesked fortsätter processen här efter med resa till barnets födelseland och fastställandet av adoptionen antingen i barnets födelseland eller senare i Finland. Då adoptivfamiljen återvänder till Finland fortsätter adoptionsrådgivningen i form av ett uppföljningsskede på allt från

ett halvt till flera år, beroende på barnets födelselands krav och familjens behov.

Den internationella adoptionsprocessen kan grovt indelas i adoptionsrådgivningsskedet, väntetiden och tiden efter att barnet kommit till familjen. Syftet med adoptionsprocessen är att bevaka barnets bästa genom dels en juridisk och byråkratisk process men samtidigt genom en personlig process hos adoptivsökanden där de förbereder sig på adoptiv-föräldraskapet. (se Eriksson, 2007; Adoptionsrådgivning... 1999)

2.2 Berättelser om processen

Undersökningens fokus ligger på de upplevelser som brukarna har av den internationella adoptionsprocessen. Upplevelser studeras ofta ur en fenomenologisk ansats, men jag har valt att närma mig dem ur ett narrativt perspektiv. Upplevelser som lämpar sig för denna typ av granskning är sådana som både tidsmässigt och i relation till livssituationen är betydande, vilket adoptionsprocessen kan anses vara. Vi skapar själva betydelsefulla berättelser kring våra upplevelser som sedan omformas. Upplevelser är ofta konstruerade flera gånger och konstruktionen av dem fortsätter i intervjun. Samtidigt skapar mänskan en hel och strukturerad form för sina upplevelser. (Erkkilä 2006, 202; Perttula 2006, 142)

En upplevelse eller erfarenhet kan vara kunskap, känsla, intuition eller tro eller en kombination av dessa. Utgångspunkten är att den levda upplevelsen har antagit sin form i de intervjuades egna liv. Som forskare ska man inte anta något om upplevelsernas innehåll på förhand utan forskaren bekantar sig genom forskningen med deltagarnas livssituation och samlar in material av personer i vars livssituation det valda ämnet, i mitt fall adoptionsprocessen, ingår. (Perttula 2006, 137)

I forskningsintervjuerna berättade adoptanterna om sin personliga adoptionsprocess. Berättelserna påminde om varandra speciellt gällande de lagstadda faserna men även i de genomgripande upplevelserna. Materialet avspeglar tre typiska berättelser av den internationella adoptionsprocessen

som kort berättas i det följande. Dessa tre berättelser representerar samtidigt de olika utfallen som processen hade för de intervjuade.

2.2.1 *Den vanligaste berättelsen*

Jag hade talat om adoption i många år men min man ville fundera på saken. Efter att ha genomgått barnlöshetsbehandlingar under många år beställde vi ett infopaketer från två av adoptionstjänsterna. Vi deltog i ett informations-tillfälle och fyllde i ansökningsblanketterna. Sedan fick vi vänta ett halvt år på att få träffa socialarbetaren. Adoptionsrådgivningen tog nästan ett år förrän hemutredningen blev färdig. Vi hade redan i ett tidigt skede valt landet vi ville adoptera ifrån och vilken adoptionstjänst vi skulle anlita. Vi fick adoptionstillstånd av nämnden och började samla ihop papprena. Pappren skickades iväg till Thailand och sedan bara väntade vi. Den första dagen på semestern då jag inte kom ihåg att vänta på telefonsamtal från adoptionstjänsten, ringde de. I barnbeskedet fick vi några foton på barnet som vi nästan tittade håll på. Nu väntade vi på vårt barn, barnet på fotografiet, och det kändes naturligt att vi skulle vara tillsammans hela livet. Researrangemangen skötte vi långt själv och så åkte vi iväg för att hämta vårt barn. Under vårt första möte med barnet bara grät hon och försökte skruva sig ur mitt grepp. I taxin på väg till hotellet matade jag henne med tuttblaska och hon somnade med ett lugnt uttryck i ansiktet. Hon var vår.

2.2.2 *Önskan går i kras*

Det var flera i vår bekantskapskrets som hade adopterat, så det kändes helt naturligt att välja adoption då vi inte fick några barn. Vi kontaktade socialarbetaren och fick veta att vi måste gifta oss. Vi fick påbörja adoptionsrådgivningen nästan genast då vi gift oss och den framskred helt normalt. Så plötsligt förändrades allt. Det var två socialarbetare på plats under träffen. De meddelade oss att vi inte får barn. Vi var helt chockade och visste inte vad vi skulle ta oss till. Vår adoptionsprocess var över.

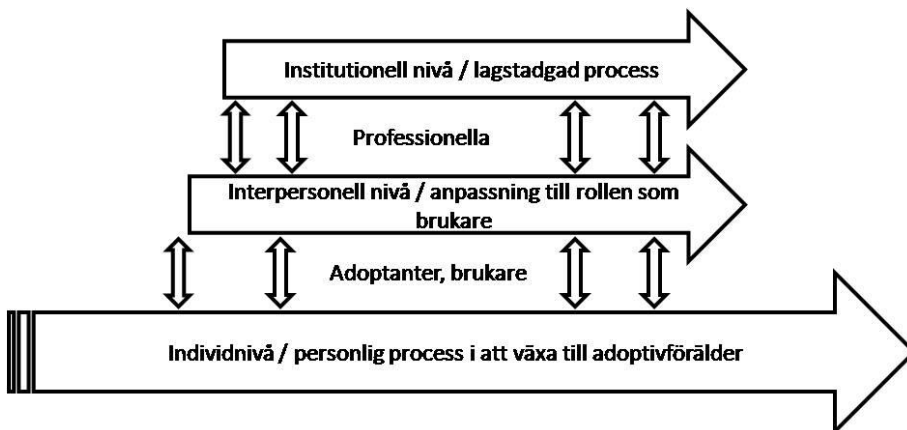
2.2.3 *Det svåra beslutet*

Adoption hade aldrig varit en främmande tanke för mig och vi funderade på det i flera år innan vi påbörjade processen. Adoptionsrådgivningen tog cirka nio månader och hemutredningen blev klar fortare än vi vågat hoppas. Våra ansökningar skickades iväg till Kina och väntetiden uppskattades till cirka ett år. Köerna började sakta av och väntetiden drog ut mer och mer. Vår livssituation förändrades och vi blev tvungna att meddelade att vi avbryter processen. Det var det enda rätta att göra men ett svårt beslut. Jag klarade inte av ringa utan min man fick göra det. Vi hade varit med till 100% i processen och varit så inställda på att vårt barn kommer från Kina och att vi blir adoptivföräldrar. Vi behövde bara fylla i ett papper och så var det klart med det. Vår adoptionsprocess var över.

3

Bakom ridån, de personliga upplevelserna

Adoptionsprocessen är en helhetsmässig upplevelse för de personer som vill adoptera ett barn. Den process som kommer att beskrivas består av tre parallella processer som adoptanterna går igenom på sin väg mot det önskade adoptivföräldraskapet; den lagstadgade processen, en personlig förberedelseprocess inför adoptivföräldraskapet samt en process där adoptanten anpassar sig till sin nya roll som brukare i socialtjänsten och adoptionstjänsten. Upplevelserna som beskrivs hänger ihop med dessa olika processer. Eftersom de är parallella och sammanflätas är de svåra att skilja åt. Upplevelserna i relation till alla dessa tre processer avspeglas i det möten som sker mellan professionell och brukare under processens gång.

Figur 1 Adoptionsprocessens olika nivåer och processer

Den institutionella nivån syftar på den lagstiftning och de internationella överenskommelser som reglerar internationell adoption samt socialmyndigheter, nämnden för internationella adoptionsärenden och

adoptionstjänstorgan som verkställer de uppgifter som dessa stiftar eller reglerar. Denna nivå reglerar och verkställer den lagstadgade processen.

På den interpersonella nivån möter adoptanten den professionella som representant för den institutionella nivån. Mötet sker i huvudsak i rollerna som professionell och brukare men för adoptantens del även i egenskap av den presumtiva adoptivföräldern med sin egen personliga mognadsprocess.

Den personliga processen i att växa till adoptivförälder sker på individnivå, dock i samspel med andra personer och starkt sammankopplade med den egna livshistorien, tidigare erfarenheter och den nuvarande livssituationen. Den personliga processen i att förbereda sig på adoptivföräldraskapet är en process som börjar långt innan den lagstadgade processen startas.

Först beskrivs adoptivsökandes upplevelser av den internationella adoptionsprocessen och de börjar med sådana karakteristiska upplevelser som är närvarande i någon form under största delen av adoptionsprocessen. Sedan granskas upplevelserna av tre olika faser av processen, dvs. adoptionsrådgivningen, väntetiden och barnbesked eller avbrott i processen. I presentationen av dessa i kapitel 2-3 rör jag mig på alla tre tidigare nämnda nivåer och beskriver upplevelser som relaterar till de parallella processerna. I kapitel 4 granskas hur mötena mellan brukare och professionell i adoptionsprocessen gestaltar sig ur brukarnas perspektiv och då förflyttas fokuset till den interpersonella nivån.

3.1 En känslomässig berg-och-dal bana

Adoptionsprocessen beskrivs av adoptanterna som en känslomässig berg-och-dalbana och hela skalan av de primära känslorna går att urskilja i de upplevelser som skildras. Så här sammanfattar en adoptivförälder sin upplevelse av processen i sin helhet:

"Säkert kommer dom alla (känslorna)...//...och så liksom jättemycket sånt som helt ofattbar lycka och glädje och...//... men så just också en slags förvirring, och osäkerhet..."

De känsloupplevelser som går att urskilja i alla berättelser är osäkerhet, maktlöshet och en ständig väntan i olika former och intensitet. Samtidigt fanns känslor av lycka och glädje inbakat i väntan och dessa kulminerade då adoptionen förverkligades. För andra slutade processen däremot i besvikelse och sorg. I början av processen var upplevelserna i huvudsak förväntansfulla och positivt laddade på samma sätt som i slutet av processerna som slutade i ett barnbesked och barn. Den långa väntetiden på barnbeskedet, som följer efter adoptionsrådgivningen upplevdes som tung av de allra flesta.

3.1.1 Osäkerhetens landskap

Den lagstadgade adoptionsprocessen är osäker till sin karaktär, och de som påbörjar processen kan aldrig vara säkra på att de verkligen får adoptera ett barn. De olika elementen på institutionell nivå som skapar osäkerhet i processen är utvärdering av lämplighet för adoptivföräldraskap, godkännande av lämplighet av inhemska och utländska myndigheter, samt en väntan på besked om något barns bästa är att bli placerat hos adoptanterna. Samtidigt är väntetidens längd inte känd och det kommande barnets identitet okänd. Dessa realiteter skapar en ständig känsla av osäkerhet som ofta går hand i hand med rädslor. I det följande granskar jag närmare dessa osäkerhetsmoment.

Att bli brukare av socialservice är en helt ny roll för de flesta adoptanter och de vet inte riktigt vad de skall förvänta sig av adoptionsrådgivningen och den första träffen med socialarbetaren. De allra flesta hade någon sorts förhandsuppfattning om vad adoptionsrådgivningen skulle gå ut på. För de flesta var den sammankopplad med en rädsla för att bli "synade" och en osäkerhet om hur de skulle bli emottagna av socialarbetaren.

"det var vi lite oroliga för i förväg, att hur förhåller dom sig till oss och... just det att... när man inte riktigt visste vad dom undersöker, att hur noga dom synar en och hur noga dom kan läsa mellan raderna om oss och kommunikationen mellan oss eller något annat..."

Då adoptanterna träffat socialarbetaren och adoptionsrådgivningen påbörjats förekom fortfarande osäkerhet om hur ärendet framskrider, vad som förväntas av brukaren och hur brukaren skall fungera i den nya situationen.

"i början var det just det att... man visste inte riktigt vad som skulle hända... och vad dom vill veta...om dom ställer sina frågor direkt eller..."

Osäkerheten och rädslan hänger ofta ihop med att adoptivsökanden inte vet vad socialarbetare gör och vad som kommer att ske i adoptionsrådgivningen. Dessa osäkerhetsmoment försvinner oftast ifall socialarbetaren i dialog med klienten lyckas skapa en tillräckligt tillitsfull och öppen atmosfär för att diskutera dessa frågor. I och med att adoptionsrådgivningen framskrider vågar klienten öppna sig och är inte mer lika rädd för utvärderingen.

För en del handlade det främst om en allmän osäkerhet om huruvida de skulle bli godkända som adoptivföräldrar. Ibland handlade det om någon specifik sak i den egna situationen, t.ex. en sjukdom som adoptanten inte var säker på hur den skulle komma att inverka på socialarbetarens utvärdering av deras lämplighet som adoptivförälder. I sådana fall lättade rädslan ofta då de hade diskuterat saken med socialarbetaren. De som hade flera osäkerhetsmoment som kunde inverka på beslutet som t.ex. sjukdom eller egen hög ålder var mer osäkra på slutresultatet under hela adoptionsprocessens gång. Följande person beskrev det som en lättnad efter varje etapp av processen som blev avklarad.

"Och sen så puh, vi dög, och sen att, att hur, vad för slags papper skriver dom om oss, så att vi ska duga för barnets födelseland, och sen så, nå puh, vi dög ju. Så det var liksom hela tiden en sån här, liksom osäkerhet och spänning och sen lättnaden när vi kom vidare igen, att vi fick tillstånd, och allt, att när vi nu hela tiden varit såna här, vi har ju liksom vår ålder och sjukdomar och annat, men att inget sen blev ett så stort hinder att dörren skulle ha stängts framför näsan på oss, att vi alltid liksom fick gå vidare till följande steg"

De som hade fått uppmuntran och bekräftelse av socialarbetaren att allt ser bra ut i ett tidigt skede var säkrare och sade att osäkerheten försvann då rådgivningen framskred. De som hade fått vänta till slutet av adoptions-

rådgivningen före socialarbetaren verbalt hade uttryckt att hon kommer att rekommendera dem som adoptivförälder önskade att socialarbetaren i ett tidigare skede skulle gett en vink om hur utvärderingen framskrider. De flesta vågade inte eller var för generade att direkt fråga socialarbetaren om sin lämplighet som adoptivförälder.

"vår rekommendation kom först sen, liksom, där i slutskedet först, ja just det, var det männe sista gången, sista gången som dom liksom berätta att dom kommer att rekommendera..."

En av de vanligaste orsakerna till osäkerhet i början av adoptionsprocessen var ovissheten om hur länge adoptionsrådgivningen skulle komma att pågå. Osäkerheten under adoptionsrådgivningen kunde också handla om huruvida adoptanterna vågar vara helt öppna och ärliga i sin relation till socialarbetaren.

Förhållningssättet till känslorna av osäkerhet under adoptionsrådgivningen varierade mycket. En del accepterade att osäkerheten hörde till och litade på socialarbetaren samtidigt som de godkände att utvärderingen hör till processen och var medvetna om möjligheten att de inte godkänns.

"inte kan hon (socialarbetaren) lova att vi nånsin kommer att få något barn men vi kan ju liksom se. Och vi beslöt att nog ska vi ju då försöka...//... dom betona sen ännu det att dom inte kan lova nånting, att man sen borde kolla med kontaktlandet och adoptionsnämnden hur det går för oss. Men det hade vi accepterat"

För en familj som redan hade ett adoptivbarn kändes utvärderingen den andra gången inte lika obehaglig trots att de hade sin egen ålder emot sig.

"Det var ju hela tiden så att männe vi nu blir godkända, men det är vi redan så vana vid att det inte mera är liksom så skrämmande och så, att när man redan har ett barn så tänker man att okej, om inte det här blir till nånting så är det då meningen, att då är det bara meningen att vi ska ha det här ena barnet och det är inget att göra åt den saken."

I den personliga mognadsprocess handlar adoptionsrådgivningsfasen om att bli utvärderad gällande lämplighet som adoptivförälder av en myndighetsperson. Samtidigt fungerar adoptionsrådgivningen i bästa fall som ett stöd i den personliga processen genom sin förberedande och stödande funktion. Frågor som "duger vi?" och "är vi tillräckligt bra?" är de som skapar känslor av osäkerhet. Osäkerheten om vilket resultatet av utvärdering kommer att bli, men också hela adoptionsprocessens utfall kan hålla i sig länge. Följande känsla hade en person under väntetiden efter att hon och hennes man hade fått adoptionstillstånd.

"jag hade hela tiden känslan av att snart ringer nån till oss och säger att vi är så dåliga människor att vi inte duger... så kändes det då för mej liksom, jag vet inte varifrån det kom, men det var liksom nånting väldigt starkt, jag sa till min man att nåja, dom vet hur, att vi inte kan, att vi inte duger, vi får inget barn, vi är så dåliga människor..."

Om känslor av osäkerhet är vanliga före och under adoptionsrådgivningsfasen så ökar de för de allra flesta då de beviljats adoptionstillstånd av nämnden för internationella adoptionsärenden och börjar sin väntan på ett barnbesked. Väntetiden karakteriseras av stor osäkerhet gällande det mesta och ingenting är givet eftersom behandlandet av ärendet i stor utsträckning sker i barnets födelseland. Väntetidens längd är alltid osäker och i de flesta fall kan endast en riktgivande väntetid i antal år ges. Samtidigt kan dessa uppskattade väntetider förändras när som helst. Utöver detta tillkommer osäkerhet gällande det kommande barnets kön, ålder, bakgrund och hälsotillstånd.

Då det förekommer osäkerhet om vad adoptionsrådgivningen går ut på och vad som förväntas av klienterna i den så förefaller klientskapet hos ett adoptionstjänstorgan vara ännu mer oklart ifråga om vilka de olika parternas rättigheter och skyldigheter är. För adoptanterna var det ofta oklart vad som förväntades av dem och vilka adoptionstjänstens uppgifter var. Mest osäkerhet förekommer gällande hur mycket adoptanten förväntas vara i kontakt med adoptionstjänsten under den långa väntetiden.

Ju längre adoptionsprocessen framskrider desto mer konkret blir mötet med barnet och adoptanterna funderar på hur barnet kommer att reagera då de träffas och hur de själv kommer att klara av situationen. Också de som under adoptionsrådgivningen inte känt sig rädda för att inte godkännas som adoptivföräldrar drabbas ofta under den utdragna och långa väntetiden av tankar om att något kan hända som gör att de aldrig får ett barn.

"när det liksom hela tiden var sånt, osäkert annars också, att man hela tiden tänkte att om det ännu kommer nånting, om vi kanske blir sjuka eller så, att när man på sätt och vis inte liksom riktigt tillät sig själv att liksom låta det komma för nära, det var konstigt, att man liksom måste hålla det på tryggt avstånd för om det sen kommer någon besvikelse, något bakslag, ja, att om vi inte får heller så att det inte sku göra för ont, nånting sånt var det nog som man undermedvetet (tänkte)..."

Den osäkra lagstadgade processen avspeglar sig på hela resten av livet och aktualiseras speciellt i förändringssituationer i livet som annars också kan upplevas stressfyllda. En förändring som t.ex. arbetslöshet eller sjukdom kan komma att påverka adoptionsprocessen eller fördröja den:

"till dess vänta vi liksom riktigt ivrigt och tänkte att snart kommer ju barnet också och så, ja, så sa dom ju att inte kan man riktigt, inte kan man ge något barn innan min man får arbete. Och det var alldeles hemskt, där ryckte dom nog undan mattan under fötterna på oss och vi undra hur det sku gå med vår väntan, för det verka helt omöjligt att hitta jobb och att få barn, om det nu en gång hängde på det. Det var ganska hemskt..."

Familjens resa till barnets födelseland och att få barnet i sin vård är det mest efterlängtade ögonblicket, samtidigt som det utgör en helt ny och osäker situation för alla parter. Osäkerheten och rädslan för hur barnet skall förhålla sig till sina nya föräldrar talar de allra flesta om.

"vad ska det bli av alltsammans och hur kommer vårt liv att förändras?, och hurdana föräldrar blir vi?, och hela tiden var vi liksom lite så där, ...//... man hann ju inte alls kasta sig in i det hela så att jess, det här är livet!, utan vi var hela tiden lite på vår vakt och

tänkte att hjälp, hur ska det här lyckas, och voj elände, och förstås var det också jättespännande att hurdant kommer barnet att vara, kommer det att avvisa oss, det var nog den största rädslan för mej, att barnet avvisar oss, och inte vill komma i famnen eller bli omskött och sånt,"

Spänningen och rädslan över hur barnet reagerar övergår i lättnad då det första mötet är avklarat men samtidigt dyker tankar om hur adoptivföräldrarna skall klara av sin nya roll. Många blir förvånade över hur snabbt de får ta över ansvaret för barnets skötsel och känner sig osäkra då det sällan finns någon att fråga råd om hur barnet skall skötas.

"ungefär en timme hade vi varit där och lyssnat, jag minns inte ett dyft av allt det dom sa, och dom sa att hej då, och så far man från hotellet och undrar liksom vad man ska göra med barnet. På bb är man ju ändå där några dagar och dom ger råd och visar, så här badar man och så här byter man blöja men där var man då liksom med den lilla mänskan och tänkte helt att hjälp, och det fanns ingen att fråga råd av i princip...//... jag har många gånger funderat på det att tusan också, dom lutar faktiskt så mycket att dom bara säger 'hej då'...//... när man går till hotellrummet och funderar att vad ska man göra nu då..."

För de allra flesta försvinner de mesta känslorna av osäkerhet i det ögonblicket som de får barnet i sin famn, eftersom barnet då blir konkret. I de fall där adoptionen pga. barnets födelselands lagstiftning, fastställs först hemma i Finland efter cirka 1-2 år kan osäkerheten hänga kvar och barnet upplevas vara till låns. Denna osäkerhet framkommer främst i samma typ av livsförändringar som skapar osäkerhet under väntetiden och hänger ihop med en rädsla att adoptionen inte skall fastställas.

Mycket av osäkerheten och rädslan under processen för att man inte skall få ett barn, att något oförutsägbart skall hända eller att adoptionen inte skall fastställas, ligger på känslonivå och har inte alltid verklighetsgrund. Det är svårt att sätta fingret på vad eller vilken instans man egentligen är rädd för och på ett kognitivt plan vet personerna att mycket av rädslorna sannolikt är obefogade.

3.1.2 På andras villkor

Upplevelsen av att vara på andras villkor och en maktlöshet i att inte klara av att bilda den familj som man önskar, hänger starkt samman med den personliga processen i att bli adoptivförälder. De familjer som har ofrivillig barnlöshet som motiv för adoptionen har ofta många års liknande upplevelser av maktlöshet i relation till familjebildandet. I adoptionsprocessen framkommer upplevelser av maktlöshet oftast i samband med klientskapet och som en litenhet i relation till byråkratin, institutionerna och den lagstadgade processen som förefaller ha sitt eget tempo. Med detta hänger beroendeförhållandet till den organisation som man är brukare hos samman och en upplevelse av att någon annan har makt över att bestämma om ens familjebildande. Den allmänna upplevelsen av möjligheterna att själv påverka den egna adoptionsprocessen är att de är närmast obefintliga. Processen upplevs drivas av byråkratin, adoptionstjänsterna och socialarbetarna. De saker adoptanterna upplever att de själv kan göra är att samarbeta under processen och tillhandhålla de dokument som ombeds vid rätt tidpunkter.

”verklig möjlighet att påverka, jag kan nog inte säga vilka metoder det sen finns för det...”

”att det därän, nä, nu liksom tycker jag tuggar det på så här byråkratiskt på nåt sätt, den här processen, att int har man så mycket att det därän, att säga till om inte..”

Adoptanterna upplever att den organisation och de professionella som sköter den enskilde brukarens ärende har en stor inverkan på hur smidigt och gynnsamt adoptionsprocessen framskrider. Maktlöshet syns i att få vågar ifrågasätta förfaringssätt eller framföra avvikande åsikter med den professionella eller organisationen som sköter ärendet. Ett eventuellt missnöje uttrycks mycket försiktigt eller först då adoptionsprocessen avslutats.

”man måste liksom sköta sina ärenden mycket ödmjukt, så jag våga inte ge respons förrän vi hade gått alltihop (adoptionsprocessen) till slut”

”Nå man är nog ganska hjälplös och på deras liksom villkor, som är ungefär så där att man inte får vara för mycket och mucka emot fast man sku vara missnöjd för man är rädd att man hamnar snart på svarta listan, att det är ju liksom den där makt, maktfördelningen liksom är hemskt ojämn ibland mellan då både, egentligen alla parter, både då i rådgivningsskedet och i adoptionstjänsten och sen då när papprena är där så // försöker man bara hålla sig väl med alla för att inte sabba bort sina möjligheter att få det där barnet...//... då just om man känner sig liksom missnöjd över nånting och så här så funderar man nog två gånger över hur man formulerar sitt missnöje”

Orsaken till försiktighet gällande att uttrycka missnöje beror på en rädsla för att det kunde påverka processen negativt. För adoptanten står helt enkelt allt för mycket på spel, dvs. det önskade barnet. Den andra parten, dvs. den professionella eller organisationen däremot besitter åtminstone indirekt makten att bestämma om adoptanten får ett barn eller inte. Adoptanterna får lita på att deras ärende sköts på bästa möjliga sätt:

”att ganska blint litar man på att de människor där som liksom ordnar saker liksom för sökandena och...”

”det funderar jag på, att i såna fall där det sen inte går så bra med tanten (socialarbetaren eller den anställde vid adoptionstjänsten), när det inte liksom funkar, så hur kommer människor riktigt sen överens i såna situationer?...//... Adoptionstjänsten har en oerhörd makt i såna situationer. Dom har också liksom rätt att dra, eller alltså dom har möjlighet att göra slut på ens process, om dom vill.”

I adoptionsrådgivningsskedet tar det ojämnna maktförhållandet sig uttryck i relationen mellan socialarbetare och klient. Makten att fatta beslut om klientens framtid koncentreras till den eller de socialarbetare som sköter ärendet:

”... nog kändes det ju ganska otroligt att en mänska har sån makt över ens liv liksom så stor makt. Men å andra sidan så tänker man sen att nå men säkert känner dom sig då ganska maktlösa dom som sen har något problem som leder till att dom hamnar i kontakt med

barnskyddet eller någon sån instans, ja nog är man säkert ganska maktlös i den situationen, när det på sätt och vis hänger på en enda mänska om det funkar eller inte funkar...//...så just där kan man då liksom lätt få en sån känsla att, att den där mänskan, socialarbetaren, har en otrolig makt”

Makten förefaller ofta vara osynlig och i brukarens ögen tar den sig uttryck i små praktiska saker varav den klart vanligaste är överenskommandet av tidpunkterna för träffarna mellan socialarbetare och klient. Den enskilda socialarbetaren upplevs ha makt att bestämma hur fort en adoptants process framskrider och utöva makten genom att ge tidpunkterna för de gemensamma träffarna. Brukarna upplever att deras behov och önskemål gällande t.ex. mellanrummet mellan träffarna inte beaktas tillräckligt. Många irriterade sig på att samtidigt som socialarbetarna poängterade att allas process är individuell så verkade det ändå vara förutbestämt hur länge rådgivningen skulle komma att ta och i vilken takt träffarna skulle vara.

Hur rollen som brukare i denna process tacklas beror på vilken inställning adoptanten har gentemot den maktobalans som existerar. En del accepterar den som tillhörande processen medan andra strävar till att ta kontroll över situationen t.ex. i adoptionsrådgivningen:

”på nåt sätt beslöt vi vad vi liksom sku göra och säga där och styrde situationen på ett visst sätt, förstås sa jag ju vad vi fick order om men ändå, liksom, ja, liksom man fick en känsla av att man måste vara så, själv ganska hård där för att det liksom ska gå som man själv vill, så... Och just som min man till slut sa till mej att pricka sen alltid in två möten framåt, för dom (socialarbetarna) har alltid sina kalendrar fulla och vi ville förstås också att processen sku vara, liksom, i någon mån under kontroll, att den inte sku dra ut alltför mycket, så då liksom gjorde vi allt för det så att säga”

För många är det svårt att anpassa sig till en process där de är på andras villkor, eftersom de flesta är vana att styra och ställa i sitt eget liv. De flesta adoptanter har makt inom andra områden av sitt liv och därför kan brukarrollen och upplevelsen av att vara maktlös i önskan att bilda en familj vara speciellt svår.

Under adoptionsrådgivningsfasen förutsätts aktivitet av adoptanterna och fasen karakteriseras av träffar bestående av diskussion samt muntliga och skriftliga hemuppgifter mellan träffarna. Under den här fasen skall adoptanterna också fatta många beslut t.ex. om vilket land de önskar adoptera ifrån samt specificera önskemål gällande barnets ålder och hälsotillstånd. Väntetiden däremot är helt annorlunda till sin karaktär och under väntetiden krymper den egna aktiviteten inom den lagstadgade processen hos brukarna. Detta tar sig uttryck på så sätt att en del adoptanter satsar mycket tid och energi på de få uppgifter som skall göras i början av detta skede, dvs. att samla ihop de dokument och foton som behövs för ansökan till barnets födelseland och försöker påverka genom att göra sin ansökan så bra som möjligt:

”vi gjorde sen så, eller jag gjorde så, att vi satsa ganska mycket på bilderna ...//...vi hade en fotograf som kom hem till oss och tog bilder och då ordna vi ju nog liksom lite därhemma, liksom, för fotografen hade förstås egna idéer och jag hade köpt sånt där liksom handgjort papper, vi gjorde riktigt ett album dit vi satt dom och så skrev vi bildtexter och allt gjorde vi så noggrant, och därför tänkte jag att nog hade allt det betydelse men det vet man ju inte sen hur, liksom sist och slutligen vet man inte hur dom väljer barn och vuxna, liksom, eller familjen. ...//... det var liksom bara ett, inte nu försök precis, men...”

Då adoptionshandlingarna har skickats utomlands blir brukarens roll främst att bara vänta. Då väntetiden drar ut och väntan börjar kännas lång är de enda konkreta handlingarna med vilka adoptanterna kan försöka påverka sin adoptionsprocess tidtabell att byta kontaktland eller göra sitt barnönskemål (t.ex. gällande ålder) mer flexibelt. De allra flesta hade funderat på att byta kontaktland ifall väntetiden drog ut och på så sätt försöka påverka väntetiden på ett gynnsamt sätt. Detta kan ses som en gest att försöka påverka den egna situationen och uttrycka att väntan börjar vara olidlig, vilket inte alltid mottogs väl hos adoptionstjänsten. Slutligen är det få som byter kontaktland.

Mycket av det som adoptanten konkret gör för sin adoptionsprocess sker utanför den lagstadgade adoptionsprocessens ramar i form av träffar med andra adoptanter och adoptivfamiljer, genom att läsa litteratur och delta i

seminarier om adoption, samt genom aktivitet på internet i form av diskussioner och informationssökning. Vanligt är att kontakterna föds på nätet eftersom många upplever det som konstigt att delta i träffar för adoptivfamiljer om de själv inte har barn. Ändå är upplevelsen av klientskapet i den lagstadgade adoptionsprocessen den att påverkningsmöjligheterna är mycket små och att sårbarheten och maktlösheten är stor eftersom dessa aktiviteter endast för den personliga processen i att anpassa sig till den kommande rollen som adoptivförälder framåt, men inte påverkar hur den lagstadgade processen framskrider. Den förefaller nästan leva sitt eget liv.

3.1.3 En lång väntan

Adoptionsprocessen karakteriseras av en ständig strävan framåt mot målet, dvs. barnet och föräldraskapet. Detta tar sig uttryck i att tidsaspekten blir betydelsefull och leder till en upplevelse av ständig väntan. Väntan färgas av känslor från hoppfullhet och förväntan till misströstan under processens gång. Trots att de flesta säger sig ha varit förberedda på både osäkerhet och en lång väntan så överraskar det ändå många.

”det ständiga väntandet, väntandet, väntandet så att man först väntar i årtal i barnlöshetsbehandling och sen i årtal i adoptionsprocessen, så det är nog något frustrerande”

Väntan tar sig olika uttryck och ton i de olika skedena. Många påbörjar sin väntan med att köa till adoptionsrådgivningen, vilket är det första skedet i den lagstadgade adoptionsprocessen. Detta känns speciellt frustrerande för dem som genomgått årtal av resultatlösa barnlöshetsbehandlingar och för dem som länge övervägt att påbörja processen. Då adoptionsrådgivningen påbörjas förefaller varje möte med socialarbetaren att utgöra den följande etappen som adoptanten väntar på. De flesta hade ingen uppfattning om hur länge deras rådgivning skulle ta förutom allmänna riktlinjer som de fått veta. Detta gjorde att följande möte alltid utgjorde det som man väntade på.

”så i januari kan ni sen ringa och beställa tid, och det kändes som en förfärligt lång tid när vi tänkte att vi blir ju hela tiden äldre, och

barnet blir äldre, eftersom vi får en begränsning enligt barnets födelseår så ju längre tid det går till all byråkrati, desto större är barnet sen. Att det är ju det mest frustrerande i det här, men att, nå sen i januari så beställde vi då tid och fick den i mars, och sen samma dag som vi sku gå dit till rådgivningen så ringer dom att nu har hon (socialarbetaren) blivit sjuk. Så det var nog hemskt..."

I den långa väntan får möjliga fördröjningar i de olika etapperna stor betydelse för de enskilda adoptanterna. Det som förefaller vara en liten fördröjning på ett par månader, t.ex. för att socialarbetaren insjuknar och blir tvungen att flytta träffen, som i fallet ovan får stora proportioner för adoptanten. Det samma gäller väntan som förorsakas av eventuella tilläggsutredningar eller missförstånd gällande när något dokument skall tillhandahållas. Alla små fördröjningar ses som bidragande till den totala väntetiden.

Den allra största etappen föreföll vara den dag då adoptionshandlingarna eller "pappren" skickades till det land man önskade adoptera ifrån. Eftersom dagen då ansökningshandlingarna skickas utomlands till det land man önskar adoptera ifrån, utgör en viktig milstolpe, förändras väntan på barnet till något mer konkret och känslofyllt i den stunden.

Väntan på barnet börjar oftast mycket förväntansfullt men under den långa tiden pendlar känslorna mellan hopp och förtvivlan. Den långa väntan som följer då adoptanterna inte kan göra något annat än bara vänta upplevs ofta mycket lång och tung.

"så sen när man i det skedet inte kan göra något annat än vänta, när man före det ändå tyckte att nu ska vi fixa det här, ta dom där fotona som behövs för ansökan och söka stämplor och papper härifrån och därifrån och utlåtanden och... så sen när allt det... man hade liksom så länge haft ett aktivt skede och gjort en hel massa och sen så åker pappren iväg och plötsligt har man inget annat att göra än att vänta, så nog är det säkert så att man liksom måste anpassa sig till ett tomrum..."

Adoptanterna är ofta inställda på att alla skeden i processen innebär ett ständigt väntande och de som varit med om att något skede gått fortare än

de förväntat sig, t.ex. att hemutredningen hade blivit färdig tidigare än väntat eller att barnbeskedet kommit fortare än de vågat hoppas, kom ihåg dessa som mycket positiva händelser under processen.

Den långa väntan, som den lagstadgade processen innebär, utgör en betydande del av den personliga processen på väg till adoptivföräldraskapet. Väntan avspeglar sig på hela livet och är ofta närvarande varje dag. Följande person skyndade dagligen hem för att se om det hade kommit någon information om den egna processen i posten:

”det var nån sorts blandning av hopp och väntan och besvikelse och otålighet ... så när man kom hem tänkte man bara att kom det nån post, kom det nån post? ... Nej!”

Väntan kommer att påverka adoptanternas liv på många sätt. Många beskriver att de hela tiden måste vara förberedda för samtalet om barnbeskedet och resan till barnet, och planerar sitt liv därefter. Väntan på barnet påverkar alla beslut som görs i livet gällande t.ex. resor, boende och arbetsplats. Om en utlandsresa planeras så är adoptanten rädd för att det viktiga samtalet skall komma just då. Samtidigt sparar många pengar för att ha råd att resa för att hämta barnet och blir tvungna att leva sparsamt. Arbetsplatsbyten eller bostadsbyten övervägs i relation till vilken inverkan de kommer att ha på adoptionsprocessen. Det förekommer också svårigheter i att planera arbetslivet eftersom adoptanten kan bli tvungen att bli föräldraledig med bara någon veckas varsel. Många har av olika orsaker valt att inte berätta om sin väntan och adoptionsprocess på jobbet. Om det finns barn från tidigare i familjen så berör väntan hela familjen. Många upplever det som jobbigt att inte kunna planera sitt liv eftersom väntans längd inte går att förutspå och de befinner sig i ett väntestadium i många år. En del strävar till att kontrollera detta genom att statistikföra alla uppgifter de får om de familjer som fått barnbesked och hur långa deras väntetid har varit. Någon ställde upp fiktiva delmål som före julen, påsken eller sommaren och blev besviken varje gång som tidpunkten passerade utan spår av något barnbesked.

”... sen blev det ganska tungt att vänta, att man väntar så hemskt intensivt och varje dag, nå inte nu riktigt i början men sen när det

var så här möjligt ren, så att säga, att börja vänta på att det här beskedet skulle komma så gick man nog omkring med de här mobiltelefonerna hela tiden, och att det var nog i ett skede ganska tungt, så att det var nog en, en hemskt tung tid...”

En del klarar bäst av väntan genom att helt enkelt försöka tänka på adoptionen så lite som möjligt medan andra gärna engagerar sig i olika aktiviteter för blivande adoptivföräldrar.

3.2 Adoptionsprocessens faser

Den lagstaddade adoptionsprocessen kan indelas i faser som juridiskt har olika uppgift och syfte. På basis av adoptanternas berättelser har jag valt att dela in och granska tre helheter: adoptionsrådgivningen, väntetiden samt barnbeskedet och mötet med barnet / processen avbrott.

Figur 2 Adoptionsprocessen viktigaste faser ur adoptanternas synvinkel

I den offentliga bilden som den institutionella nivån ger av adoptionsprocessen förefaller de olika faserna i den lagstaddade processen smidigt följa efter varandra och föra processen vidare. Mellan de olika etapperna i processen kan det ändå handla om långa tidsperioder, och de enskilda faserna kan ta flera år. Väntetiden för att påbörja adoptionsrådgivningen kan i vissa fall dröja 1-2 år, beroende på kommunens resurser och prioritering i socialservice. Adoptionsrådgivningen tog för de intervjuade cirka 9-12 månader. Då adoptionsrådgivningen avslutas kan väntan på att få ett beslut av adoptionsnämnden räcka flera månader och därtill kan en väntan på att få skicka iväg ansökningshandlingarna till det valda landet uppgå till flera månader eller ett år pga. ländernas kvoteringar av ansökningar. Den

egentliga väntetiden från att ansöknings skickats iväg, kan för en del adoptanter dra ut till cirka fyra år. Efter att familjen fått ett barnbesked kan väntan på mötet med barnet beroende på land uppgå till flera månader eller t.o.m. längre. (Adoptionsnätverksträff 27.11.2009) Tiden som går i de olika faserna och väntan mellan dem gör att processen i sin helhet kan bli mycket lång.

3.2.1 Adoptionsrådgivningen

Adoptionsrådgivningen är en fas som upplevs mycket olika av adoptanterna. En del upplever att den haft en positiv och stödande funktion i deras personliga process mot adoptivföräldraskapet och andra ser den mer som ett hinder eller en obehaglig kontroll. De allra flesta hade i sin helhet upplevt adoptionsrådgivningen som en positiv sak. Orsakerna till att fasen varit givande förklarades med dess innehåll, dvs. teman som behandlades under träffarna, men främst socialarbetarens personlighet, arbetssätt, inställning samt yrkeskunskap. Få hade i sin helhet en negativ bild av fasen medan även de som var nöjda med sin adoptionsrådgivning hade upplevt vissa element eller möten negativa.

Hur adoptionsrådgivningen utformas påverkas av båda parterna i de träffar som sker mellan brukare och socialarbetare. Ofta hade adoptanterna haft negativa förhandsuppfattningar om adoptionsrådgivningen innan den började. Många konstaterar att de förväntat sig att adoptionsrådgivningen skulle vara "synande" men att upplevelsen var en helt annan, tack vare en bra socialarbetare. Socialarbetarens förhållningssätt och förmåga att skapa en tillitsfull atmosfär låg som grund för en lyckad adoptionsrådgivning:

"Så nog kräver det ju ett väldigt liksom förtroligt förhållande till socialarbetaren, just så att hurdan liksom utstrålning eller hurdan hon liksom är i den situationen, det påverkar jättemycket, att om det sku ha varit nån väldigt klinisk typ eller så, då sku det kanske ha blivit lite så att, man kanske inte sku ha berättat så öppet, att man sku nog liksom ha låtit bli att berätta vissa saker,"

Adoptionsrådgivningens stödande funktion syntes genom de positiva erfarenheter som adoptanterna hade av diskussionerna som fördes under träffarna med socialarbetaren och av de hemuppgifter som adoptanterna fått. Diskussionerna med socialarbetaren, som de flesta hade upplevt som intressanta och givande, hade bidragit med nya synvinklar och tankegångar gällande adoption. Diskussionerna och hemuppgifterna hade för många uppmuntrat de äkta makarna att diskutera viktiga frågor och förbättrat kommunikationen dem emellan om bl.a. känslor och förväntningar. En lyckad adoptionsrådgivning hade även stärkt adoptanternas tro på sin egen förmåga att fungera som adoptivföräldrar. Alla dessa element i rådgivningsprocessen var något som uppskattades även av sådana adoptanter som slutligen inte adopterade ett barn.

"... på det viset var dom liksom väl valda, dom där ämnena (i adoptionsrådgivningen), så att man liksom ganska så där ingående måste fundera över sina egna, alltså sin egen beredskap och så, sina egna så kallade kriterier och på sätt och vis på hur mycket man själv var redo att, eller, att satsa på det och så, liksom att förstå realiteterna och sånt, det tyckte jag var riktigt så där liksom lyckat där. Man var också tvungen att kanske lämpligt ifrågasätta sina egna attityder och egna, liksom, egna uppfattningar om saker och ting och lite liksom kanske öppna ögonen för hela bilden, att det inte bara var navelskåderi utan ganska bra gick man igenom alltihop, så det tyckte jag var mycket lyckat, själva rådgivningsprocessen"

Innehållet i adoptionsrådgivningen och de teman som behandlades ansågs adekvata och viktiga med tanke på utvärderingen av lämplighet och förberedelse inför adoptivföräldraskapet. Adoptionsrådgivningens innehåll kritiserades däremot av flera på den punkten att den ofta lyfte fram möjliga problem och svårigheter i adoptivföräldraskapet, men sällan erbjöd några lösningsmodeller på dessa situationer. Många som i sin helhet var nöjda med adoptionsrådgivningen tyckte att den tid (oftast 9-12 månader) som den tog kändes lång, men speciellt att mellanrummet mellan träffarna sällan motsvarade deras behov, utan ofta kändes för långa.

Under den osäkra processen fungerade socialarbetaren i bästa fall som en person som lugnade ner adoptanten och stärkte deras tro på att processen

kommer att framskrida och sluta på bästa sätt. Andra hade upplevelsen av att socialarbetaren bidrog till ökad osäkerhetskänsla genom att verbalt inte uttrycka sina tankar och motiveringar till beslut och handlingar under rådgivningen.

"Av den kommer jag ihåg, att det var en slags osäkerhet, så man bara kände att vad manne det blir av det och hurdan blir tidtabellen och hur länge manne den här (adoptionsrådgivningen) ännu kommer att räcka? Och ja, som dom säkert sa då, det där då i början på något sätt att... ja, jag fråga säkert att hur länge räcker den här rådgivningen? Sen sa dom då så där lite svävande att nå, vi ska nu se... så då fick man ju lite en sån känsla att ja, att räcker den nu ännu ett år eller så, eller om vi sen inte är lämpliga eller nåt, så en sån osäkerhet var det nog i början, den präglade liksom nog rådgivningen"

De adoptanter som däremot hade negativa erfarenheter av adoptionsrådgivningen hade inte fått stöd i sin personliga mognadsprocess utan upplevde tvärtom att socialarbetaren motarbetat dem och inte hade stått på samma sida. Detta skedde t.ex. genom att socialarbetarens utgångspunkt i arbetet hade en negativ inställning bestående av förutfattade meningar om att adoptanterna inte var lämpliga för adoptivföräldraskapet. Någon upplevde också att rådgivningsprocessen gick ut på att söka bevis för att adoption inte var det rätta alternativet för dem. Någon hade också upplevt att socialarbetaren i rådgivningen rev upp svåra känslomässiga saker men inte hade förmåga eller vilja att behandla dem till slut. Detta gjorde att processen skadade dem mer än hjälpte dem på vägen. För dem som inte hade lyckats få en tillitsfull relation till socialarbetaren hade också rådgivningens syfte förblivit oklar.

"och på nåt sätt tyckte vi att den där rådgivningen var, hur ska jag säga, liksom obligatorisk, eller så, ...//... vi tyckte inte att den var liksom riktigt verklig alltså ...//...vi hade en helt trevlig socialarbetare och det var helt okej, men då man liksom fick en känsla av att till exempel, nå så som hon på alla sätt försökte gräva i vår tidsanvändning och få oss att, liksom, på det viset att vi inte är lämpade att få barn eftersom vi är såna karriärmänkor och gör pengar och inte kan vi adoptera, tyckte hon"

De som hade negativa erfarenheter av rådgivningen strävade till att styra och kontrollera situationen till sin egen fördel, för att komma igenom rådgivningsfasen så fort och smidigt som möjligt. Eftersom socialarbetaren utgör portvakten till nästa steg i processen hade dessa adoptanter beslutat att inte visa sitt missnöje utan strävade till att vara medgörliga och samarbeta på ett yttligt plan.

"... det krävdes ju att man kunde uppträda och på sätt och vis spela teater... ungefär kvällen innan bestämde vi vilken roll vi sku dra där (i adoptionsrådgivningen), och att vi fick vara ganska bestämda också ...//... på nåt sätt beslöt vi vad vi liksom sku göra och säga där och styrde situationen på ett visst sätt, förstås sa jag ju vad vi fick order om men ändå, liksom, ja, liksom man fick en känsla av att man själv måste vara så, ganska bestämd där för att det liksom ska gå som man själv vill..."

Då adoptionsrådgivningen avslutades upplevdes adoptionsnämndens beslut av de flesta som en självklarhet och formalitet, med undantag av dem som hade åldern eller någon sjukdom som en risk för att adoptionstillstånd inte skulle beviljas. Makten att besluta ansågs främst ligga hos socialarbetaren som ger sin rekommendation om lämplighet för adoptivföräldraskap. Adoptionsnämnden konstaterades vara en nämnd som ansiktslöst behandlade deras ärende på basis av socialarbetarens utlåtande.

3.2.2 Väntetiden

Då adoptanterna genomgått adoptionsrådgivningen och ansöker om tillstånd att adoptera blir de kunder hos det adoptionstjänstorgan som de valt. Då adoptanterna under adoptionsrådgivningen med jämna mellanrum träffat socialarbetaren kännetecknas väntetiden däremot av en passiv väntan med lite kontakt till professionella. I jämförelse med adoptionsrådgivningsskedet är väntetiden annorlunda till sin karaktär, eftersom det inte finns något konkret som adoptanten kan göra inom ramen för den lagstadgade adoptionsprocessen. Många försöker fylla sitt liv med andra aktiviteter som gör att väntan inte hela tiden finns i tankarna.

"... kanske man kan göra det lättare genom att ens försöka koncentrera sig på nånting eller börja med nånting, en ny hobby, man hittar på nånting för sig så att man har något som styr bort allt, tankarna lite... vad det sen kan vara men kanske så att gamla hobbyn och sysslor inte riktigt räcker till men om man skaffar sig nån ny och sysslar med den så kanske man klarar den (väntetiden) bättre."

Osäkerheten under väntetiden är påfallande. Ingen kan bekräfta att man kommer att få ett barn utan adoptanten blir själv tvungen att upprätthålla hoppet om att processen slutar väl.

"när vi var i adoptionsrådgivningen så var den ett halvt år ...//... väntetiden på barn (från Kina), vilket kändes ganska kort, ja, men sen när den totala tiden bara drog ut och drog ut, men... Ja, ännu mer frustrerande och hopplöst, väntan alltså, sen när, i början var väntetiden visserligen också så där, frustrerande, men då hade man ännu hopp, att barnet ännu sku komma i något skede... Ja, så jag tror att, att det där, när vi märkte hur allt bara gick långsammare och långsammare hela tiden, så det var en svår tid, och inte verka det liksom bli bättre alls, och så när dom dessutom för Kina, när dom skärpte kriterierna för adoptivföräldrar så öka det nog på nåt sätt den där hopplösheten..."

Mer information om hur processen framskrider var något som alla adoptanter hoppades på speciellt under väntetiden. Information upplevdes skapa en känsla av trygghet som gjorde väntan lite lättare. De flesta var medvetna om att inga specifika uppgifter om den egna processen fanns att få men att varje liten gnutta information var betydelsefull. Som nästbästa information sågs det att man fick veta hur de familjernas processer som redan var avslutade i medeltal hade framskridit.

De allra flesta efterlyser mer information under väntetiden, och det verkar vara den enda formen av kontakt från adoptionstjänsten som förväntades. Samtidigt verkar det också handla om ett behov av kontakt med någon professionell i stödande syfte, speciellt då väntan drar ut på tiden. Samtidigt hade de flesta fått en uppfattning om att de så lite som möjligt själva förväntades vara i kontakt med adoptionstjänsten.

Vänteskedet från att ansökningshandlingarna har skickats till barnets födelseland till att barnbeskedet kommer utgör ofta det längsta skedet i adoptionsprocessen och är ur väntandets synvinkel det svåraste. Det är kombinationen mellan osäkerheten, maktlösheten och väntan som gör väntetiden speciellt utmanande. Den långa väntan skulle kännas lättare om man visste hur länge den kommer att vara. Väntan hade varit lättast för dem som pga. barnets födelselands förfaringssätt ungefär visste hur lång väntetiden skulle vara och uppskattningen höll streck. För en del hade väntetiden hela tiden dragit ut på tiden från det man väntat sig, vilket var mycket stressande. Om köerna av olika orsaker började sakta av upplevdes väntan stundvis hopplös.

3.2.3 Barnbeskedet och mötet med barnet

Målet för den långa väntan är naturligtvis det önskade adoptivbarnet. Barnbeskedet som kommer från barnets födelseland till adoptionsorganisationen och vidare till adoptanterna är de dokument som gör barnet verkligt för adoptanterna. Barnbeskedet består av grunduppgifter om barnet och oftast några fotografier på detta. I det ögonblick som adoptanterna bekantar sig med barnbeskedet och får se ett fotografi på sitt barn förändras barnet till en verklig person. Härefter påbörjas väntan på det egna specifika barnet. I detta skede blir det en väntan på resan till vårt barn, som är en lycklig och förväntansfull väntan.

"nog var det sen att vänta på barnet... och det var en väldigt glad och liksom lycklig och ja, samtidigt på nåt sätt harmonisk väntan, kanske var det lättnaden över att det sist och slutligen ändå har gått så bra att vi ska få ett barn. Och så tittar man på fotot och det känns så ljuvligt och... nå... ja, så det minns man nog som en jätteglad tid eller liksom lycklig, och det hade inget att göra med några skräckbilder eller nåt annat tokigt... så det kändes bara sen så att det här barnet ska vi snart åka och hämta"

Känslor av lycka och glädje finns med i början av adoptionsprocessen i form av förväntan och hoppfullhet. Trots att processen kan vara kantad av frustration och otålighet så är det förställningen av det önskade barnet som bär

hoppet. I slutet av processen kulminerar lyckan i form av barnbeskedet och mötet med barnet.

"två, tre foton fick vi (på barnet), så nog kändes det då att vi inte kunde se oss mätta på dom, nog var det sen att vänta på barnet...och det var en väldigt glad och liksom lycklig och ja, samtidigt på nåt sätt harmonisk väntan, kanske var det lättningen över att det sist och slutligen ändå hade gått så bra att vi sku få ett barn."

Efter en lång passiv väntan börjar igen ett aktivt skede av att ställa i ordning allt för barnet och göra researrangemang:

"nu kan man börja leta efter lite kläder och en säng borde man skaffa och allt sånt, så då hade man ju sånt att göra som fyllde tiden före adoptionsresan, att det kändes inte så att man bara satt och trumma med fingrarna på bordet utan nog hade man mycket att göra sen..."

De flesta beskriver tiden då de fått barnbeskedet som en period av ren glädje och lycka då de upplevde sig sväva på moln. Barnbeskedet upplevs närmast intill alltid komma som en överraskning, eftersom ingen på förhand exakt vet när det kommer att komma. Några adoptanter sade sig ha strävat till att hålla fötterna på marken och inte tillåtit känslorna att ta överhand innan processen var helt avslutad. Dessa personer upplevde att det fanns en viss osäkerhet ända till den stund då de får barnet och vågade inte glädja sig på förhand.

Barnbeskedet innebär ofta en lättnad och ett lyckligt slut på väntetiden. De första lyckokänslorna blandades snart igen av osäkerhet i förhållande till den egna rollen som adoptivförälder. Naturliga frågor om hur familjelivet kommer att börja finns ofta med.

"jag var hela tiden liksom så osäker och upplevde att hjälp, kan jag vara med barnet, fast jag har ju ändå varit bland barn så länge jag varit i arbetslivet...//... så inte hade jag ju nån orsak att vara så där rädd för barnet och osäker, men som mamma, det var mammarollen som var så främmande"

Efter barnbeskedet följer resan till barnets födelseland och mötet med barnet. Mötet med barnet och den första tiden tillsammans är mycket känslösamma

och rymmer också hela spektrumet av känslor. Själva situationen då adoptivföräldrarna får barnet upplevs ofta som byråkratisk och klinisk och som ett väldigt tekniskt sätt att få barn på. Många hade upplevt att barnet först kändes ganska främmande, eftersom det faktiskt handlar om ett främmande barn som adoptivföräldern får i sin famn.

"... sen så bara konstaterade jag för min man att det här (barnet) inte alls känns som mitt eget, att det här är en helt främmande mänska... men den tanken kändes inte alls fel på nåt sätt utan helt naturlig för vi var förstås mitt i en stor känslostorm och helt vimmelkantiga"

De första stunderna med barnet då en verklig kontakt mellan barn och förälder uppstått sker oftast lite senare än under de första känslofyllda timmarna, då båda parterna börjar bli lite bekant med varandra. Dessa stunder av barnets första leende, fastklamrande i föräldern eller en gemensam lek beskrivs som mycket betydelsefulla, eftersom de utgör det första tecknet på att barnet börjar bygga upp förtroendet till sina nya föräldrar. I dessa stunder börjar den psykiska kontakten mellan barn och förälder skapas.

Målet för hela processen uppnås då de blivande adoptivföräldrarna får barnet i sin famn och väntan på barnet är över. En del adoptivföräldrar får däremot ännu vänta en längre tid på att barnets adoption slutligen fastställs och barnet blir deras på "riktigt".

Den första tiden tillsammans med barnet handlar mycket om att adoptivföräldrarna hittar sina egna roller och knyter en relation till barnet. För många hade det tagit en längre tid innan barnet knutit an till båda föräldrarna. Medan några hade upplevt det som förvånansvärt lätt att själv knyta an till barnet så hade det varit svårare för andra. En ömhet och ett beskyddande beteende gentemot barnet kom ofta naturligt, men den egna modersrollen var inte alltid lika lätt att hitta. Samtidigt överraskade vardagen med ett litet barn många. De första åren av vardag tillsammans var det som slutligen sammansvetsade adoptivföräldrar och barn till en familj.

3.2.4 Barnet som inte blev

Alla som påbörjar adoptionsprocessen adopterar inte ett barn. En del adoptanternas väntan avbryts i något av de tidigare nämnda skedena. Resultatet är att de inte får ett adoptivbarn antingen för att de avbryter adoptionsprocessen på eget initiativ eller för att de nekats adoption av myndigheterna. Hos dem är sorgen och besvikelsen över att adoptionsprocessen avbryts och att det inte får något barn stor. Upplevelsen av sorg och förlust varierar beroende på i vilket skede processen avbryts och av vilken orsak. Alla adoptanter med en avbruten process bakom sig jämför ändå processens avbrott med ett missfall, som förorsakar känslor av förlust och sorg av olika intensitet. Byråkratiskt är det en lätt sak att avsluta en adoptionsprocess men psykiskt desto svårare. En person vars adoptionsprocess avbrutits av att hon blivit gravid säger så här:

”på julen faktiskt så gjorde jag ett graviditetstest och det visa positivt, och vår första reaktion var ganska överraskande alltså min man sa genast att nå nu blir ju vårt barn kvar där i Thailand, att hjälp vad händer nu då ...//... man höll liksom psykiskt fast vid tanken att barnet verkligen ska komma från Thailand ...//...visst var vi ju sen helt glada över (den biologiska) babyn, men nog var den första chocken ganska stor, att liksom... att när man faktiskt liksom var så bunden vid den processen...//...att liksom släppa det ifrån sej var på sätt och vis just det liksom, och visst fundera man förstås att va händer nu då, så hemskt att inte kunna vara glad åt det biologiska barnet när man bara liksom tänker att adoptionsprocessen gick i stöpet...”

Glädjen över det oväntade biologiska barnet skymms av den förlust som den avbrutna adoptionsprocessen ger upphov till. I detta fall handlar det om en förlust av ett okänt barn som inte ännu är konkret samtidigt som det kommer att födas ett biologiskt barn till familjen. För andra kan ett beslut att avsluta adoptionsprocessen innebära att de utöver det okända barnet sannolikt också mister sin sista möjlighet att överhuvudtaget få barn. Beslutet är svårt ifall det fattas av adoptanterna pga. en förändrad livssituation.

"när det då börja kännas så frustrerande, och sen börja ju vårt äktenskap också knaka i fogarna så pass att, att, ja nog fundera jag länge och väl, för jag ville vara helt säker, men kanske det är enda sättet att få ett barn, så liksom att kan man leva med det sen? Men, alltså, länge övervägde vi och fundera och prata och inte var det nåt lätt beslut, men nåja, men inte kändes det rätt att vara kvar i den situationen heller..."

För en del handlar det inte om att de på eget initiativ har avslutat processen utan de har blivit utan barn pga. att de i något skede av processen har ansetts olämpliga som adoptivföräldrar av myndigheterna i Finland eller i barnets hemland. Samtidigt som det innebär en förlust av det barn som lever i tankarna och drömmarna mister de ofta hoppet om att någonsin få ett barn. En del har gått så långt i sin adoptionsprocess att de redan har fått ett barnbesked, vilket innebär att de även mister ett konkret utnämnt barn. Att bli nekad adoptivföräldraskapet är en otroligt kraftig besvikelse och utgör en chock och kris för de drabbade adoptanterna.

"...det var två socialarbetare på plats och då fatta vi att nu är nånting helt åt skogen... (klienterna fick veta att de inte får ett adoptivbarn)... det var en förfärlig chock..."

"Så jag tror att såna människor som faktiskt är känsliga och för vilka det liksom faktiskt kan vara det viktigaste i livet (att få barn), inte för att jag kan påstå att det sku ha varit nån obetydlig sak för mej heller, men att, att någons liv faktiskt kan spåra ur totalt för resten av livet."

De adoptanter vars process har avbrutits av denna orsak är speciellt besvikna på att de inte fått de stöd som de hade varit i behov av efter beskedet. Samtidigt som adoptanterna med en avbruten process inte upplever sig få tillräckligt stöd av professionella så var flera också besvikna på sin egen närkrets som inte alltid förstod hur svårt det är att mista ett barn som inte ännu konkret finns. Adoptanternas släkt och vänner hade haft svårt att förstå förlustens betydelse och adoptanterna hade sällan fått den förståelse och det stöd som de hade hoppats på.

4

Mötet med professionella under adoptionsprocessen

I alla möten finns det åtminstone två parter och i de möten som beskrivs handlar det om möten mellan adoptanter och professionella på den interpersonella nivån. I det följande granskas brukarnas upplevelser av de professionellas agerande och arbetssätt utan att direkt beakta hur brukaren bidragit till hur mötena utformas. De möten som sker mellan brukare och professionell presenteras här ur brukarens synvinkel och diskuteras sedan teoretiskt vidare i kapitel 6.

4.1 Bemötanden

Adoption handlar om ett ytterst personligt ärende där det offentliga gör ett intrång på det som allmänt anses vara människors privata sfär, dvs. familjebildandet. Den dubbla rollen som de professionella, speciellt socialarbetaren, men även de personer som jobbar i adoptionstjänsten, har i form av kontrollerare och stödare utgör utmaningar för mötena. För att de professionella i adoptionsprocessen skall fungera som stödande i adoptantens personliga process, krävs det att adoptanten får ett tillitsfullt förhållande till den professionella, vilket är speciellt viktigt under adoptionsrådgivningen.

”jättebra tid den där rådgivningen, vi hade en helt underbar kvinna där, hon var så att säga veteran och jätteempatisk, inte alls sån att vi sku ha tyckt att hon ville syna oss noga i sömmarna, att... att, hurdana är dom nu... så vi fick en känsla av att vi var välkomna där och att hon stod på vår sida och inte så att nu släpar dom iväg med oss och kollar på oss med förstöringsglas...//... Det var trevliga samtal med henne.”

Bemötanden som upplevs som äkta kopplas ihop med den professionella som person och med dennes yrkeskunskap. Oftast uttrycker adoptanterna att de haft en trevlig eller hjärtlig socialarbetare. Goda bemötanden ses enligt

adoptanterna ha samband med socialarbetarens personlighet och många är nöjda och tacksamma över att de fått just den socialarbetare som de haft. I andra hand lyfts yrkeskunskap och professionalitet fram. De som blivit äkta bemötta såg ofta fram emot träffarna och var goda till mods då de gick hem.

”Vi hade en så trevlig socialarbetare, en helt underbar typ, just sån som passa oss, ganska så där liksom empatisk och sen igen å andra sidan tillräckligt liksom bestämd i vissa frågor, så jag tyckte att det gick bra och att det på det stora hela blev en väldigt så där positiv erfarenhet, den där rådgivningen, så i min mening var det liksom ganska trevligt.”

”vi hade väldigt bra kontakt med henne (socialarbetaren), så det var väldigt trevligt att komma på diskussionerna...//... Jo, jo att jag såg fram emot dem (träffarna) alltid nog att det var liksom, lite spännande var det först när man tänkte att om man svarat fel, men hon var bra på det sättet just att hon sa ...//... att det är inte något test egentligen för mig hur jag är, utan det var mera att vi diskuterar det och att om jag inte svarar exakt vad, så gav hon liksom andra synen på det hela, att det finns egentligen inte kanske något exakt rätt svar så där utan...att hon hjälpte mig att se det ur andra synvinklar”

Det arbetssätt som verkar ligga bakom upplevelsen av en bra socialarbetare som skapar bemötanden är en förmåga till empati och att lyssna till brukaren. De som haft ett dialogiskt och tillitsfullt förhållande med socialarbetaren upplevde att det stödde dem i den personliga processen. Den professionella balanserar mellan ett myndighetsutövande och ett empatiskt och personligt arbetssätt med den egna personligheten. Det innebär att både arbetssätt, inställning, yrkesskicklighet och personlighet påverkar bemötandet av brukaren.

De flesta äkta bemötanden beskrivs under adoptionsrådgivningen vilket inte är överraskande eftersom möten under den här fasen är många till antalet och sker personligen. De som hade erfarenheter av bra bemötanden av socialarbetaren hade ofta hoppats att samma typ av kontakt skulle ha fortgått också under väntetiden i förhållande till adoptionstjänsten. Väntetiden

utmärks däremot av att mötena med professionella är mycket få, vilket naturligt medför att kontakten inte blir lika intensiv och personlig. Eftersom mötena tidsmässigt sker med långa mellanrum blir kvaliteten av dessa möten speciellt betydelsefulla.

”det minns jag att när vi förde pappren dit...//... så hann hon (adoptionstjänstens anställda) prata med oss en god stund, hon titta på pappren och bilderna och var jättetrevlig, och min man sa också att nå, visst är hon en trevlig mänska, jag hade berättat mycket om den här personen för honom så, det där, han visste alltså vilken typ av mänska vi hade att göra med, och det såg ju bra ut och så...”

Kvaliteten av relationen till den person som var ansvarig för det egna ärendet upplevdes ha betydelse för hur väl ärendet sköttes. Ett gott och personligt bemötande gjorde att brukaren kände sig lugnare och litade på att även deras ärende sköttes på bästa sätt. Därför ansåg adoptanterna det som viktigt att hålla sig på god fot med de professionella under processens gång.

De lyckade mötena i förhållande till adoptionstjänsten utgjordes i huvudsak av den träff då adoptionstjänstens arbetstagare personligen överlät barnbeskedet. Bemötandet då barnbeskedet hade kommit var oftast mycket positivt och personen som skötte ärendet levde sig oftast in i det med hela sitt hjärta.

”när vi sen gick ...//... för att titta på pappren och fotona så blev vi nog väl bemötta...//...dom levde sej så in av hela sitt hjärta den här mänskan som visa dom. Såna stunder är säkert dom allra bästa för dom sist och slutligen, det är ju liksom bara ren glädje och glädje och lycka...”

4.2 Neutrala möten

Många av de möten som sker under adoptionsprocessen kan karakteriseras som neutrala. Dessa är sådana möten som inte haft någon större betydelse för brukaren. Erfarenheten av dessa möten var varken negativt eller positivt värdeladdade. Under adoptionsrådgivningen konstaterades socialarbetaren ha skött sin uppgift och att adoptanterna kommit tillräckligt bra överens med

henne. I det följande exemplet hade adoptanten önskat på ett något varmare bemötande:

"... sen kom den här, den här socialarbetaren och, det där, hon var väldigt officiell och jag tänkte att, det första var liksom en känsla av att nåja, då kan man ju bra sköta arbetsfrågor med henne då, // men att hmm... att det kommer nog inte att bli så lätt, inte så... så personliga frågor, att hon var lite liksom, så där liksom officiell av sej, eller sån, inte sku man kunna kalla henne särskilt hjärtlig eller så liksom, men sen, visst gick ju vårt ärende framåt åtminstone"

De möten som skedde under väntetiden var ofta neutrala och i många fall upplevdes servicen som saklig. Många hade trots det en upplevelse av att de bara var ett fall eller ett nummer bland många andra och att klientskapet till adoptionstjänsten var ansiktslöst, eftersom det mesta av kontakten sköttes per e-post eller telefon. För en del var detta ett bra sätt att sköta ärendet på under väntetiden medan många hade hoppats få mera stöd i sin väntan genom ett mer personligt bemötande.

4.3 Icke-möten

Med icke-möten syftas här på möten som sker mellan professionell och adoptant där ett möte på det fysiska planet (personligen / per telefon / e-post) sker men av någon orsak möts parterna inte på det psykiska planet. Adoptanternas upplevelser av dessa möten är att de inte bemöts på det sätt som de hoppats, att de blir missförstådda i sin situation eller att de helt enkelt blir motarbetade.

Ett exempel på ett lindrigt icke-möte är att inte bli sedd som blivande adoptivförälder utan som en annan professionell vilket gör att mötet sker på fel plan och brukaren inte får stöd i sin personliga process:

"jag blev sen kanske inte beaktad som liksom blivande förälder där, utan närmast då som ett proffs, ett proffs inom det pedagogiska området, fast jag nog sen sa där riktigt rakt ut, till socialarbetaren, att jag helst vill bli hörd som en blivande adoptivförälder, att inte gör det mej alls säkrare som förälder"

Det fanns också erfarenheter av att kvinnan och mannen hade bemötts olika under adoptionsprocessen bl.a. genom att kvinnans roll i adoptionsrådgivningen föreföll mycket viktigare och fokuset låg på adoptivmoderns roll. Männens aktiva ageranden för att få processen att framskrida snabbare upplevdes också effektivare än kvinnornas.

"i rådgivningen så tyckte jag att dom liksom behandla den blivande adoptivpappan och blivande adoptivmammans väldigt olika, så att på nåt sätt var mamman där på det viset mera under lupp, så att allt som pappan sa var fint och jess, jag är med på det här, att på nåt sätt lite så där gammalmodigt"

Eftersom mötena under väntetiden är få och den mesta kontakten sker per telefon, e-post eller brev är risken för missförstånd och således icke-möten stor. Någon beskrev upplevelsen genom att karakterisera den professionella i andra ändan av telefontråden som en maskinmänniska. Det som adoptanterna även under väntetiden var i behov av var ett empatiskt och personligt bemötande som gärna kunde ske fysiskt.

"överhuvudtaget så är det ju en ganska, vad ska vi säga, en process men mycket känslor, och jag upplevde att det kanske att där var inte prompt riktigt rätt människa på rätt plats där på, att inte väldigt så där människo-människa så att säga...//... så svara hon mycket så där kort också att ja om du upplever väntan för tung så kan du kontakta adoptionskurator eller nånting sånt här, och då fick jag så där att nå, på någån sätt upplevde jag att hon inte kunde liksom relatera, att hon inte kunde liksom förstå på vilket sätt, att det betyder inte att man behöver skriva in sig på därhuset liksom så här, att jag börjar bli lite så här trött på det här väntandet det är en ganska känslig sak ändå, att det sku behövas en sån person, som kan, som kan liksom vara empatisk för dem som väntar, att det är väldigt tungt, tungt just för vissa.."

Ibland saknar den professionella ett äkta intresse och fördomsfrihet i mötet med brukaren. Brukaren upplever att han eller hon inte har en chans att bli sedd och hörd eller att den professionella har förutfattade meningar eller specifika attityder som avspeglar sig i mötet.

"i verkligheten var hon inte intresserade av vår familj eller av oss, utan närmast var dom intresserade av fel, att sku dom kunna hitta något som sku vara liksom, spöken, hitta skelett i garderoben eller nånting sånt,"

Brukaren upplever det obehagligt och irriterande om han eller hon inte blir hörd för att den professionella ger sken av att sitta inne med sanningarna eller de rätta svaren. I vissa fall upplevde adoptanterna även att de professionella agerade utöver sin yrkeskompetens och gjorde "diagnoser" eller drog slutsatser på basis av tidigare händelser i klientens liv utan att först lyssna till brukaren.

"jag fick höra vad min förälders död känslomässigt betydde för mej som barn utan att nån fråga hur jag själv hade upplevt det"

Ibland saknade adoptanterna ett mer fördomsfritt eller öppet sätt att diskutera saker utan förhandsuppfattningar om hur saker ligger till eller uppfattningar om direkta samband gällande adoptanternas situation.

"nåja, det var ju en helt trevlig mänska vi hade där, men klart en sån som liksom fått utbildning i vad som är det enda rätta sanningarna när man adopterar och vad som inte är det, det är sånt som liksom irriterar mej...//... just liksom när man framhäver vissa sanningar eller svar som dom enda rätta liksom"

"min man kommer från en sån liksom traditionell kärnfamilj men inte jag, så sen var också frågorna alltid såna ...//... att "revoltera du då mycket?" och" var det så att du drev omkring på gatorna och söp alla veckoslut?" ...//... dom liksom antog genast att okej så du kommer från en trasig familj, då har du säkert, då har du säkert varit sån och sån, och sen så som för min man, som kommer från en kärnfamilj, så var frågorna såna att "nå va gjorde du då för roligt med dina kompisar?" ...//... det var liksom genast ett sånt antagande...//... att man drar så tokiga slutsatser..."

En person som hade haft positiva förväntningar på att adoptionsrådgivningen skulle vara öppna terapiaktiga samtal med socialarbetaren, blev besviken då hon upplevde att socialarbetaren strävade till att knäcka

henne genom att riva upp svåra saker men inte var redo att behandla dem till punkt.

”den där rådgivningen var sån att söndra och härska, och vi tänkte att vadå, inte så att dom sku ha varit elaka men ju mer dramatiskt dom tog upp saker och ting så blev man kanske chockad och börja ångra att man gett sej in på hela processen..//... det har alltid varit en främmande tanke för mej en sån där söndra och härska-mentalitet, alltså processen var ju helt tydligt just sån och vi börja faktiskt fundera på vart dom ville komma med det...//... och sen om man tänker på att många är bittra så tror jag att där har hänt såna saker att dom rivit upp något utan att bygga upp det på nytt.”

De faktorer som sammanhänger med icke-mötena är förutom den professionellas arbetssätt och klientens förhållningssätt även brist på öppenhet. Bristen på öppenhet från de professionellas sida skapade mer osäkerhet i processen för adoptanterna. Detta kan gälla såväl förväntningar på klienten, vad som utvärderas och på vilket sätt, samt den professionellas brist på förmåga att kommunicera processens framskridande. Bristen på öppenhet upplevs av klienterna som att den professionella har någon information som han eller hon hemlighåller. Som ett exempel på brist på öppenhet är även en upplevelse av brist på genomskinlighet t.ex. om beslutsfattandet i organisationen, vem som tillhör arbetsgruppen som behandlar klientens ärende och vem som konsulteras. En del som hade varit missnöjda med någon fas av processen upplevde att de inte fått information om vilka kanaler de kunde använda för att uttrycka sitt missnöje och vem de kunde vända sig till för att göra ett eventuellt klagomål.

En del av adoptanterna som själva varit öppna och ärliga under adoptionsprocessen gällande sina personliga angelägenheter hade blivit svikna i sitt förtroende genom att denna information hade använts emot dem, enligt myndigheterna i barnets bästa intresse. De som hade erfarenhet av sviket förtroende och kände att de i god tro hade berättat om sitt privatliv konstaterade att de borde ha hållit tyst och avslöjat så lite som möjligt om sig själva.

4.4 Avsaknad av möten

Avsaknaden av möten syftar här på situationer under adoptionsprocessen där adoptanterna skulle ha önskat eller haft ett behov av mer kontakt med en professionell men mötena har av någon orsak uteblivit.

Under adoptionsrådgivningen är kontakten med socialarbetaren intensiv medan den oftast upphör helt eller nästan helt under väntetiden. Brukarens relation till de professionella förändras märkbart då adoptanten blir kund hos ett adoptionstjänstorgan och förändringen kommer ofta som en upplevelse av att från att ha varit en person med personlig kontakt så blir man ett fall bland många andra.

”jag fråga sen att vill ni inte träffa oss? - Nå nej det räcker om ni bara skickar dom där pappren. Det överraska mej lite... att ja... att är dom inte intresserade av vad för slags folk vi är...”

Under väntetiden som brukare vid adoptionstjänsten, önskade de allra flesta mer kontakt i någon form. Oftast uttrycktes behovet som ett behov av att få mer information, men samtidigt avspeglade det ett behov av stöd i form av äkta bemötanden även under denna fas av adoptionsprocessen. De allra flesta adoptanter upplever en ensam väntan då inte ens information finns att tillgå. Flera hade hoppats att de kunnat titta in till adoptionstjänsten och att de skulle ha blivit igenkända där och inte bara varit ett ansiktslöst namn. Upplevelsen av att bara vara ett nummer eller ett papper bland alla andra skapade tankar om att man kanske blivit bortglömd eller att ansökningarna kommit bort i någon pappershög.

Efter en intensiv kontakt med socialarbetaren kommer adoptanterna även lätt ihåg små episoder efter att adoptionsrådgivningsskedet är över, som att aldrig ha fått svar på ett e-post meddelande som de skickat till socialarbetaren t.ex. då de fått barnbesked. Dessa avslöjar att relationen till socialarbetaren ofta har haft betydelse och att det känns som ett svek att bara bli ett fall bland andra, som socialarbetaren inte har mer tid att bemöta som tidigare då adoptionsrådgivningen avslutats.

Det förefaller som om förväntningarna på klientskapet till adoptionstjänsten under väntetiden är mycket oklara och klienten har svårt att veta i vilken

mån det är önskvärt att hålla kontakt med adoptionstjänsten och vilken typ av stöd de kan få därifrån. Samtidigt som stödbehovet är stort har många upplevt ett budskap från adoptionstjänsten att kontakt inte är speciellt önskvärt, och en stor del berättade om att de undvikit att vara i kontakt i många frågor. De flesta tydde sig i stället till information från internet eller andra adoptanter.

"nog tyckte jag för det mesta att för mej kändes det att kontakten funka helt bra, men inte ringde jag dit särskilt ofta heller, ganska mycket skötte jag det sen per e-post när jag visste att dom också liksom har ganska bråttom och så, och jag försökte för egen del ge dom arbetsro och ville inte bli en sån där hysterisk adoptivförälder sen så att, att sen var det nog vissa saker när vi fundera på att byta kontaktland så då behandlades man på nåt sätt, man fick liksom inte riktigt något gensvar av dom sen, så, så det var kanske en sån, att då fick man nog liksom inte ordentligt med information, och så var attityden just sån där, att jag var liksom... hysteriska blivande adoptivföräldrar som sen funderar på allt"

"där (vid adoptionstjänstorganet) hade dom en sån attityd att dom betona att var ni hemma bara och vänta och vi meddelar sen, nu ska ni nöja er med det"

Samtidigt var den grupp som mest drabbats av avsaknaden av möten de som hade haft svåra situationer under adoptionsprocessens gång eller som hade upplevt en avbruten process. Dessa personer hade önskat mer stöd av den myndighet eller organisation som de var brukare hos. Trots att de som inte blivit godkända som adoptivföräldrar på många sätt kände sig svikna, så hade de ändå önskat att organisationen hade burit sitt ansvar och aktivt erbjudit dem det stöd som de hade varit i behov av efter den första chockfasen. Så här uttrycker en person det efter att ha blivit nekad adoptivföräldraskapet och hade hoppats på stöd:

"nog tycker jag ändå att man ska bära ansvar för sitt arbete och i den meningen liksom...//... ett follow-up-samtal, att fast dom sku ha ringt så inte sku jag ha upplevt det som negativt, verkligen inte...//...nå inte menar jag att jag sku vilja vara med i den där mänskans

stödgrupp...//...Men att organisationen, så nog finns där ju liksom andra människor också sannolikt. Och det måste det ju finnas, och borde det då finnas någon där för det”

Då stödet efter en händelse som denna uteblir, blir brukaren ensam med många frågor som hon eller han aldrig får svar på. Dessa personer blir också helt beroende av den egna kapaciteten att söka det stöd som de behöver på annat håll.

5

Brukarperspektiv

I de följande kapitlen följer ett mer teoretiska resonemang kring forskningens resultat. I detta kapitel börjar jag med att diskutera begreppen kund, klient och brukare i socialt arbete och i adoptionsprocessen. Samtidigt definierar jag brukarperspektivet som en utgångspunkt i forskningen och i utvecklandet av det praktiska arbetet.

Under den internationella adoptionsprocessen är adoptanterna i huvudsak brukare av service på två ställen. Först under adoptionsrådgivningsskedet i den egna hemkommunens socialvården eller hos Rädda Barnen rf., med en socialarbetare som ansvarsperson. Därefter blir adoptanterna brukare hos ett adoptionstjänstorgan där de betjänas av adoptionsskreterare eller adoptionsansvariga beroende på adoptionstjänst. Som adoptionstjänstorgan i internationell adoption kan en kommuns socialvårdsorgan eller en annan sammanslutning som fått Social- och hälsovårdsministeriets tillstånd fungera (Adoptionslag 1985/153). Rädda Barnen rf. och Interpedia rf. är båda registrerade föreningar och medborgarorganisationer medan Helsingfors stads socialverk är en kommun som fungerar som adoptionstjänstorgan.

5.1 Kund, klient eller brukare?

Då man talar om personer som använder socialservice kan man beroende på kontexten använda sig av bl.a. begreppen kund, klient eller brukare. På finska används ordet kund allmänt, medan man i svenskan traditionellt talat om klienter (t.ex. i lagstiftningen). Problemet med begreppet kund är att det är missvisande då det gäller offentlig service, eftersom den som utnyttjar servicen sällan själv kan välja serviceproducent (Printz 2003, 52). En kund kan förutom välja serviceproducent även välja när han eller hon påbörjar och avslutar sin kundrelation, medan en brukare av socialservice inte alltid kan göra det, t.ex. i en barnskyddsutredning eller i frågan om ett bidrag som utkomststöd. I adoptionsärenden kan adoptanterna visserligen avsluta sin adoptionsprocess när som helst ifall de är missnöjda med servicen. Men

samtidigt är detta inte ett realistiskt alternativ eftersom de då helt ger upp möjligheten att få adoptera ett barn.

En annan orsak till att begreppet kund är problematiskt inom den offentliga sektorn är att det ligger en stark statlig styrning bakom verksamheten och servicen. Samtidigt kan den egentliga kunden i socialservice vara en person som är ett barn, en åldring eller en person under förmynderskap som inte kan kräva sina rättigheter. (Ketola 1996 172-173.) Vidare då det handlar om tjänster som kommuner köper av privata eller tredje sektorns serviceproducenter och erbjuder sina invånare, kommer den egentliga kunden att bli den kommun som betalar för tjänsten. De personer som faktiskt använder sig av servicen är däremot brukare.

I finländsk lagstiftning används ordet klient och med klient avses i Lagen om klientens ställning och rättigheter i socialvården (2000/812) *"den som ansöker om eller anlitar socialvården"*. Ordet klient har fått en negativ klang inom socialvården eftersom begreppet inte har samma betydelse som i advokatens juridiska företrädande där klienten är uppdragsgivare, utan tvärtom syftar på en ställning där klienten är beroende av något som denne inte själv styr över (Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling 2003, 18).

Av dessa orsaker har jag valt att använda ordet brukare som syftande på en person som använder sig av de tjänster som socialvården erbjuder. Brukare syftar på en person som inte har möjlighet att välja serviceproducent, men som kan påverka den offentliga tjänsten till en viss grad (Brukarmedverkan... 2003, 27).

5.2 Vem är brukare i adoptionsprocessen?

Begreppet brukare får en extra dimension och utmaning då det handlar om barnskyddsarbete. Det kan uppstå osäkerhet om det är barnet, vårdnadshavaren eller båda två som är brukare av servicen (Brukarmedverkan... 2003, 19). Svenska socialstyrelsen (Brukarmedverkan... 2003, 27) konstaterar att: *"Vem som är brukare i ett ärende inom socialtjänsten som rör barn är oklart och avgörs av barnets ålder och utveckling samt av omständigheter i det enskilda ärendet."*

Barnets bästa skall komma i främsta rum gällande alla åtgärder som berör barnet eller familjen (FN:s barnkonvention, Barnskyddslag 417/2007) men samtidigt är alla parter brukare av service. Enligt 10 § i lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (2000/812) skall *"i alla åtgärder som vidtas inom offentlig eller privat socialvård och som gäller minderåriga i första hand den minderårigas intresse bevakas"*. I FN:s barnkonvention (artikel 21) konstateras även att i adoptioner skall barnets bästa främst beaktas och att inga andra intressen får väga tyngre.

I första hand skall alltså den minderårigas, dvs. det barn som adopteras, intresse bevakas. Under största delen av den internationella adoptionsprocessen, före adoptanterna får ett barnbesked, finns inte ännu något specifikt barn med i bilden, utan bara ett allmänt barn, vars bästa skall säkras. Det generella barnets bästa bevakas genom ett barnperspektiv i det professionellas arbete. Enligt Socialstyrelsen (2003) är begreppet barnperspektiv i allmänhet att föredra när det gäller ärenden där barn är involverade i servicen som produceras. Ett barnperspektiv i arbetet innebär en förmåga att identifiera sig med barnets situation och att se beslut som fattas ur barnets synvinkel med barns ögon.

Adoptionsrådgivning definieras enligt Socialvårdslagen (710/1982) dock inte som barnskydd utan som annan socialservice. Adoptionsrådgivning skall ges åt alla parter i en adoption (barnet som adopteras, de biologiska föräldrarna och de blivande adoptivföräldrarna). I internationella adoptioner ges adoptionsrådgivning före adoptionen i vårt land, de facto endast åt de blivande adoptivföräldrarna, medan ansvaret för förberedandet av de två andra parterna ligger på barnets födelselands myndigheter.

Eftersom det under största delen av adoptionsprocessen inte ännu finns något specifikt barn, vars bästa man bör se till, kan och bör frågan om brukarperspektiv granskas vidare än bara med utgångspunkt i barnets bästa. Adoptivföräldrarna är de som konkret kommer i kontakt med socialarbetaren och adoptionstjänsten medan barnet, inte ännu är en konkret part i ärendet. Brukarna i den internationella adoptionsprocessen (i vårt land som mottagarland för barn) är således de vuxna personer som önskar adoptera ett barn, dvs. adoptanterna.

Under den internationella adoptionsprocessen är adoptanterna förutom brukare av socialservice i form av adoptionsrådgivning, även brukare eller kunder vid ett adoptionstjänstorgan. För adoptionstjänstens del kan begreppet kund vara korrekt, eftersom kunden har en möjlighet att välja vilken av tre serviceproducenter de anlitar. Samtidigt är barnets bästa det styrande även i adoptionstjänsternas verksamhet, vilket gör att trots att begreppet kund kan användas har det inte samma innebörd som begreppet konsument i marknadsekonomin.

I den lagstiftning och de internationella överenskommelser som styr adoption lyfts barnets bästa i främsta rum. Men samtidigt har alla parter i en adoptionsprocess rättigheter. Brukarna, dvs. adoptanterna har rätt till information, rätt till stöd och rätt till ekonomisk transparens i processen. Trots att adoptanternas rättigheter bör beaktas som brukarens rätt till god service kan ingen någonsin ha en "rätt att adoptera". Om en sådan rätt skulle finnas, skulle det betyda en rätt över en annan mänska som skulle bli ett objekt i adoptanternas rätt. Barnens behov är det enda legitima grunden för en adoption och aldrig adoptanternas rätt. En adoptant kan inte därför kräva rättigheten till ett barn, om inget barn behöver bli adopterat. (Lammerant & Hofstetter 2007)

Enligt lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (2000/812) har klienten däremot rätt till socialvård av god kvalitet och gott bemötande "där klientens önskemål, åsikt, fördel och individuella behov samt modersmål och kulturella bakgrund beaktas". "När socialvård lämnas skall i första hand klientens önskemål och åsikt beaktas och klientens självbestämmanderätt även i övrigt respekteras". Enligt lag skall såväl den som ger adoptionsrådgivning samt adoptionstjänsten stöda adoptanterna före och efter att adoptionen fastställts (Adoptionslag 153/1985, §16, §19). Lagen skiljer inte mellan olika typer av stöd, men det psykosociala stödet kan anses vara mycket viktigt med tanke på den effekt som det har på adoptivföräldrskapet och således ligga i det adopterade barnets bästa.

Eftersom ett litet barn sällan kan föra sin talan är oron i barnskyddsärenden i allmänhet den att barnen inte hörs tillräckligt. I adoptionsärenden poängteras barnets bästa speciellt mycket eftersom barnet till på köpet ännu är okänt och osynligt i processen. Kan detta göra att barnets röst blir den som

hörs starkast genom de professionella? Hörs brukarnas röst som blivande adoptivföräldrar tillräckligt? Adoptanterna ses sällan som speciellt utsatta eller maktlösa brukare vars intressen kräver bevakning. Enligt Simmonds & Haworth (2000, 261-263) har de tvärtom ofta makt i samhället i och med sina ekonomiska resurser, sin sociala position och utbildning. Men samtidigt är de maktlösa i sin situation att inte kunna skapa den familj som de önskar.

Pohjola (1990) pekar på en tendens hos professionella och beslutsfattare att prata i positiva termer om den abstrakta eller allmänna brukaren t.ex. i planeringen av tjänster och målprogram. Samtidigt upplevs den konkreta klienten med sina behov och åsikter ofta mer problematisk. I dessa tankebanor kan man tänka sig att barnet förutom att det är "tyst" och frånvarande även är en generalisering av adopterade barns behov. Detta gör att bevakandet av dess intressen är lätt på en allmän nivå, samtidigt som det också utgör en utmaning i enskilda adoptionsärenden då man inte känner till det specifika barnets behov. Adoptanterna däremot är de konkreta brukarna, som ofta kan upplevas krävande (t.ex. Högbäck 2008).

5.3 Brukarmedverkan i serviceproduktion och forskning

Samtidigt som brukaren har rätt till god service skall *"klienten ges möjlighet att delta i och påverka planeringen och genomförandet av de tjänster som tillhandahålls klienten"* (Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården 812/2000). Detta deltagande i planeringen och produktion av tjänster förutsätter samarbete med brukarna i form av brukarinflytande eller brukarmedverkan. Oberoende om man tar ett brukarperspektiv i produktion av tjänster eller i forskning, kan ett brukarperspektiv endast tas och uttryckas av brukarna själv.

Med ett brukarperspektiv och brukarinflytande syftas inte på interaktion mellan brukare och professionell på individnivå, utan på att brukarna medverkar i planering av tjänsterna som erbjuds. På individnivå talar Mönkkönen (2007) om ett brukarcentrerat arbetssätt, vilket innebär att man långt följer brukarens vilja, vilket inte är ändamålsenligt i ett arbete där barnperspektivet skall vara styrande. Detta diskuteras vidare i nästa kapitel. Ett

brukarperspektiv i arbetet handlar mer om organisationers synsätt och vilja att höra brukarnas behov och röst och utnyttja dem.

Man kan definiera brukarens kunskap som ett självupplevt perspektiv som kompletterar ett professionellt eller vetenskapligt synsätt. Brukarerfarenheter syftar på brukares upplevelser av en viss tjänst så som han eller hon själv beskriver den. Det kan handla om allt från en tjänsts tillgänglighet och bemötande till en tjänsts effektivitet. Makt och maktstruktur är centrala begrepp inom socialt arbete och för att synliggöra och analysera makten är det viktigt att alla parter får sin röst hörd. (Brukarmedverkan... 2003 11-12).

Ett brukarperspektiv i forskning kan innebära olika grad av brukarmedverkan i forskningsprocessen. Brukaren kan tas med i olika faser av processen; definitionen av problemet, planeringen av studien, beslutsfattandet, genomförandet av studien och utvärdering av studien. Den kunskap som de olika parterna i en studie har är olika och i bästa fall kompletterar de varandra. (Jenssen 2009) Brukaren har en självupplevd kunskap, den professionella har en praktisk kunskap medan forskaren har en teoretisk kunskap. Forskning ur brukarnas perspektiv ger oss kunskap om brukarnas syn på servicen vilket vidare kan tillämpas i planerandet och erbjudandet av service.

6

Adoptionsprocessens institutionella kontext

I detta kapitel diskuteras brukarnas upplevelser i relation till tidigare forskning och teori. Först granskas adoptionsprocessens kontext på de institutionella och individuella nivåerna i ljuset av tidigare forskning och därefter mötena mellan brukare och professionella på den interpersonella nivån.

Det har gjorts enstaka tidigare undersökningar om adoptionsprocessen ur de blivande adoptivföräldrarnas perspektiv. I Norden har endast studier på progradu nivå gjorts medan en del bredare studier om adoptivföräldraskap har tangerat upplevelser av den lagstadgade adoptionsprocessen. De studier som gjorts stöder mina resultat helt eller delvis om upplevelserna som brukarna har i relation till dels de olika faserna av den lagstadgade processen på institutionell nivå och dels den personliga processen på individnivån.

Det som är gemensamt för alla studier som gjorts om adoptanternas upplevelse av utvärderingen före adoptionen är att adoptionsrådgivningen upplevs som nödvändig, men samtidigt som tung och innehållande aspekter som upplevs negativa. (von Greiff 2004; Daniluk & Hurtig-Mitchell 2003) I dessa upplevelser avspeglas den något obehagliga känslan av att bli utvärderad inför föräldraskapet, trots att adoptanterna oftast på ett rationellt plan förstår betydelsen av statens kontrollfunktion.

Väntetiden som följer efter adoptionsrådgivningsskedet är fylld av känslor och en stor osäkerhet (Sandelowski, Harris & Holditch-Davis 1991; Daniluk & Hurtig-Mitchell 2003; Högbäck 2008). Amerikanska Sandelowski et al. (1991) beskriver väntetiden bl.a. som "en graviditet utan ett beräknat datum" eller "en öken utan kompass och utan riktning". Detta berättar om de känslor av osäkerhet som även mitt material starkt visar på. Enligt Sandelowski et al. (1991) finns det inte heller, i motsats till en biologisk graviditet, några synliga tecken på väntan eller kulturella riter under väntan som skulle göra väntan

lättare i förhållande till omgivningen. Även enligt Högbacka (2008) upplevs den osäkra väntetiden som mycket utmanande mentalt och osäkerheten om när, eller om adoptanterna överhuvudtaget får ett barn skapar emotionell stress.

I Högbackas (2008) studie upplevde de blivande adoptivföräldrarna på samma sätt som i mina resultat att de inte fick tillräckligt med information för att lindra väntan, av adoptionstjänsten under väntetiden. Enligt Högbacka (2008) uppstår det åsiktsmotsättningar mellan kunderna och de professionella i denna situation pga. olika synsätt om kundens ställning och rättigheter. Samtidigt leder detta till att adoptanterna kan uppleva sig bli utan hjälp i en svår livssituation.

De övergripande upplevelserna av den internationella adoptionsprocessen förefaller vara likartade i det amerikanska (se Sandelowski et al. 1991), kanadensiska (se Daniluk & Hurtig-Mitchell 2003), svenska (se von Greiff 2004) och finska (se t.ex. Högbacka) samhällena. Detta hänger sannolikt ihop med att processens karaktär på den institutionella nivån är likartad med samma element, vilket gör att upplevelserna också är likartade. Samtidigt är de känslomässiga upplevelserna i relation till den personliga processen i att bli adoptivförälder på individnivån likartade i våra västerländska samhällen.

De erfarenheter som beskrivs i min studie sammanhänger starkt med upplevelser av att adoptanterna blir tvungna att sätta sitt liv i händerna på någon annan och således förvandlas från ett handlande subjekt till ett objekt som måste förlita sig på de professionellas handlanden. Detta sammanhänger med den institutionella rollen som brukare, som adoptanten tilldelas i processen.

Ett annat fenomen som avspeglar sig i upplevelserna är adoptionsprocessens intrång på människornas privata sfär. Enligt Lind (2008) är det endast i bildandet av familjer genom assisterad befruktning och adoption, där det biogenetiska bandet fattas helt eller delvis, som staten åtagit sig rätten att utvärdera föräldrapotentialet hos dem som vill bilda familj. I dessa fall har staten tagit ansvaret för att bevaka barnets bästa, vilket är det enda argumentet som berättigar till ett sådant intrång i familjen. Avprivatiseringen av familjebildandet har för en del adoptanter skett redan i och med

medicinska fertilitetsbehandlingar men i och med adoptionsprocessen görs en bredare social kartläggning som tränger in på ännu fler områden inom den privata sfären.

På alla tre nivåer av processen förekommer element som skapar upplevelser av osäkerhet och maktlöshet, samt känslor av en ständig väntan. I mötena mellan brukare och professionella på interpersonell nivå möts de två parterna i sina institutionella roller. I interaktionen på interpersonell nivå kan de känslor som sammanhänger med alla tre nivåer antingen förstärkas eller lindras beroende på hur mötena utformas.

6.1 Institutionella roller i mötena

Upplevelserna av adoptionsprocessen på den interpersonella nivån avspeglar kvaliteten av de möten som sker (eller inte sker) mellan brukare och professionell. Brukarna och de professionella har olika roller och ibland olika målsättningar i mötena under processens gång, vilket syns i beskrivningarna av upplevelserna. Möten i socialt arbete kan granskas ur ett rollperspektiv då interaktionen mellan klient och professionell granskas ur de roller som de har i kontexten. Eliasson & Eriksson (2008) har i sitt examensarbete valt att granska upplevelserna av adoptionsrådgivningen i Sverige med rollbegrepp och konstaterar att adoptanterna förutom en brukarroll också har en roll som blivande adoptivförälder. Rollen som blivande adoptivförälder har jag istället valt att granska som en personlig process på individnivån medan jag valt rollbegreppet för brukare och professionell i mötet. Rollteori är ett något förenklat sätt att se på mötet eftersom det sker mycket i interaktionen som inte enbart går att förklara ur rollperspektivet (Suoninen 2000, 67). Samtidigt ger rollperspektivet en bra grund för att se på den situation som adoptanten befinner sig i då de möter professionella inom ramen för adoptionsprocessen.

I adoptionsrådgivningen möter adoptanterna socialarbetaren i egenskap av brukare och i adoptionstjänsten som kund eller brukare. De professionellas roll är däremot som representant för institutionen och lagen. De professionella inom adoptionsrådgivningen och adoptionstjänsten handlar på den institutionella nivån i ett relativt snävt utrymme som verkställare av både

nationell och internationell lagstiftning. Handlingsutrymmet finns främst på den interpersonella nivån i mötet med brukarna. I adoptionsrådgivningen strävar socialarbetarna samtidigt till att skapa en tillitsfull atmosfär för att nå brukarna även på ett känslomässigt plan, dvs. också komma åt den personliga processen och komma i kontakt med den presumtiva adoptivföräldern. (Eriksson 2007).

Eftersom de professionellas uppgift samtidigt är kontrollerande och stödande i adoptionsprocessen, blir maktrelationernas inflytande speciellt intressant. Makten finns med i alla relationer mellan professionell och brukare trots att den ofta döljs. Makt är värdeneutralt och behöver inte utövas för att finnas. Makten existerar bara i och med att möjligheten till att den som har makten får sin vilja genom. Trots att makt- och kontrollaspekten kan vara oklar både för klient och professionell upplever klienten oftast maktförhållandet starkare. (Skau 2007, 36, 66) I adoptionsprocessen fungerar den professionella, speciellt socialarbetaren, som portvakt, och påverkar om adoptanten får ett barn eller inte. Detta gör att trots att makten ofta är dold ligger den starkt hos den professionella under adoptionsprocessen.

I mötet är det i de specifika institutionella roller som professionell och brukare som parterna möts. I de asymmetriska rollerna finns det olika förväntningar på de två parterna som är relaterade till de institutionella regler som reglerar samarbetet. Detta innebär inte att personerna automatiskt intar den positionen som förväntas i mötet. (Juhila 2003.) Ifall en brukare inte anpassar sig till det som förväntas eller krävs av en brukare, kan hon eller han lätt komma att ses som en besvärlig brukare (Svensson et al. 2008, 125).

6.1.1 *Brukare*

Ett sätt att förklara mycket av de upplevelser som adoptanterna har i förhållande till den institutionella processen och i mötena med de professionella på en interpersonell nivå, kan förstås via just den roll som brukare som de blivit tilldelade. Upplevelser av osäkerhet och maktlöshet är på inget sätt unika för brukarna i adoptionsprocessen utan är i allmänhet

vanliga upplevelser hos brukare av socialservice (t.ex. Skau 2007; Healy 2000).

Mötet mellan professionell och brukare har en oerhört stor betydelse för hur klientskapet upplevs, samtidigt som klientskap inom socialtjänsten allmänt har en negativ stämpel. Enligt Raitakari (2002, 49) antyder klientskapet i sig redan ett behov av intervention och förmynderskap. De personer som önskar adoptera ett barn upplever sig sällan vara i behov av hjälp och har sällan tidigare erfarenheter av att vara brukare av socialservice. Samtidigt behöver de hjälp med att bilda den familj som de önskar. Detta innebär att de blir klienter inom socialtjänsten oberoende om de önskar det eller inte för att kunna adoptera ett barn. Adoptanter påbörjar sitt klientskap av eget initiativ och kan avsluta det innan de gått igenom alla de faser som tillhör adoptionsprocessen, men ett avslutande av klientskapet innebär samtidigt ett avbrott i adoptionsprocessen, vilket leder till att de inte får adoptera barn.

Att få en ny roll som brukare innebär enligt Skau (2007, 44 - 55) bl.a. följande saker: en övergång från subjekt till objekt där det egna handlandet, bedömandet och beslutsfattandet överskjuts till den professionella, då man blir föremål för andras bedömningar och beslut. Det privata avprivatiseras och det som tidigare varit privat sfär är plötsligt öppet för andra. Samtidigt dokumenteras dessa angelägenheter för bruk av de professionella. Utöver dessa saker handlar klientskapet också om att man från att ha varit en person, plötsligt bli ett fall bland många andra.

I adoptionsrådgivningen har adoptanterna ofta ett mer eller mindre personligt förhållande till socialarbetare. Övergången från adoptionsrådgivningen till ett annorlunda klientskap hos adoptionstjänsten upplevdes ibland svår eftersom klientskapet är mer ansiktslöst och upplevelsen av att bli ett fall bland många andra ökar. Även under adoptionsrådgivningen fanns enstaka upplevelser av att socialarbetaren inte hade varit intresserade av adoptanterna som personer, utan de hade känt sig som ett fall bland många andra, vilket tyder på förhållandet mellan dem emellan inte var tillräckligt dialogiskt och tillitsfullt.

Många adoptanter har erfarenheter av fertilitetsbehandlingar innan de påbörjar adoptionsprocessen vilket sannolikt avspeglar sig i rollen som

brukare. Daniluk & Hurtig-Mitchell (2003) konstaterar på basis av narrativa djupintervjuer med 39 kanadensiska adoptivföräldrar, med barnlöshetsbakgrund, att en del adoptanter drog paralleller mellan den upplevelse av maktlöshet och förlust av kontroll över familjebildandet som förekommer i barnlöshetsbehandlingar och i adoptionsprocessen. Gemensamt för dessa båda var även känslor av hopp blandat med förtvivlan. (Sandelowski et al. 1991). Detta är en viktig aspekt med tanke på den upplevelse av att vara brukare som adoptanter har då de påbörjar adoptionsprocessen.

Enligt Svensson et al. (2008, 124-125) är det naturligt att brukarna i mötet anpassar sin självpresentation och sitt beteende på ett sådant sätt att möjligheten att få det som hon eller han önskar ökar. Dessa strategier hänger ihop med rollen som brukare och inte med personens individuella egenskaper. Holländska Noordegraaf, Nijnatten och Elbers (2009) har analyserat självbiografier som adoptanterna skrivit åt socialarbetaren under adoptionsrådgivningen, och konstaterat detta fenomen genom en strävan bland adoptanterna att framställa händelser med fokus på det positiva och att framstå som normala människor med en normal bakgrund och barndom.

6.1.2 *Professionell*

Socialarbetare befinner sig i knutpunkten mellan välfärd och rättvisa. Samtidigt som de fungerar som verkställare av lagen och portvakt är de utbildade till att hjälpa människor (Noordegraaf, Nijnatten & Elbers 2008). Denna dubbla roll är mycket tydlig i adoptionsrådgivningen, vars syfte uttalat är att samtidigt kontrollera (utvärdera lämplighet) och stöda (förbereda på adoptivföräldraskap) adoptanterna. Samtidigt tilldelar en del brukare samma roll som portvaktare också till personerna som jobbar inom adoptionstjänsten, trots att dessa inte gör någon utvärdering.

Noordegraaf, Nijnatten och Elbers (2008) demonstrerar genom ett diskursivt närmandesätt hur socialarbetarens dubbla roll både som kontrollerare och hjälpare syns i diskussionerna under adoptionsrådgivningen. Enligt dem uttalar socialarbetaren inte sin dubbla roll som både portvakt och hjälpare utan dessa måste utläsas ur konversationen. I diskussioner om hypotetiska situationer gällande adoptivföräldraskap "testar" socialarbetaren adop-

tanternas kapacitet att fungera som adoptivförälder och samtidigt "hjälp" hon dem genom att förbereda dem på sin kommande uppgift.

Healy (2000, 23) konstaterar att socialarbetaren har mer makt i sin roll som medelklass och sin professionella status som socialarbetare än vad brukaren har. Samtidigt har den professionella ofta ett kunskapsmässigt övertag. I adoptionsärenden blir dessa roller intressanta eftersom brukaren ofta kan ha en högre samhällelig ställning än socialarbetaren, samtidigt som adoptanterna kan vara väldigt pålästa gällande adoptionsfrågor. Då ruckas de traditionella maktrelationerna mellan socialarbetare och brukare, vilket kan leda till en "kamp om makten". Detta avspeglar sig i mitt material bl.a. i situationer där brukaren inte anser sig bli bemött på rätt sätt och då strävar till att kontrollera situationen själv. Enligt Mönkkönen (2007, 45) är det inte längre en självklarhet att brukare respekterar den auktoritet som experter åtminstone tidigare har haft.

Den postmoderna brukaren kräver på ett annat sätt att bli hörd och relationen till den professionella är mer jämställd i motsats till tidigare då brukaren hierarkiskt befann sig lägre än den professionella (Raitakari 2002). Indelningen i modern och postmodern ger oss en referensram för att teoretiskt granska den professionellas och brukarens syn på varandra. En postmodern syn lämpar sig väl för arbete med adoptanterna eftersom de kan anses vara individualiserade brukare. I motsats till detta erbjuder ett mer hierarkiskt synsätt stöd för de personer som har en svag subjektivitet, t.ex. barn. (Raitakari 2002,56)

Enligt Raitakari (2002) förekommer både moderna och postmoderna sätt att se på brukare och expertis i socialt arbete och de utesluter inte varandra. Kärnfrågan är hur dessa används och vilka följder det får på bl.a. växelverkan mellan brukare och professionell. I lagstiftningen som reglerar adoption och i den guide som Social- och hälsovårdsministeriet gett ut gällande adoptionsrådgivningsarbete, identifierar Mäkipää (2006) både det postmoderna och det moderna synsättet. Enligt henne avspeglas de moderna elementen främst i hur man ser på familjen och på brukarens och den professionellas roller. Samtidigt är målsättningarna för arbetet och arbetsättet reflexiva och dialogiska, vilket är ett postmodernt sätt att se på expertis (Mäkipää 2006).

6.2 Möten på den interpersonella nivån

Mycket av adoptanternas upplevelser bottnar sig i den lagstadgade strikt reglerade adoptionsprocessens struktur med de olika skedena och elementen. En stor del av den osäkerhet och maktlöshet som brukarna beskriver beror även på den institutionella ställningen som brukare i relation till den professionella. De professionella kan med sitt arbetssätt i mötena med brukarna antingen lindra dessa känslor och därmed stöda adoptanternas personliga process i att bli adoptivföräldrar eller öka känslorna av osäkerhet och maktlöshet, vilket kan ha långt gående konsekvenser för det kommande föräldraskapet.

I de beskrivningar av bemötanden och motsvarande icke-möten har jag funnit knutpunkter med det arbetssätt eller den syn på klienten som den professionella har i mötet. Jag kommer att dra paralleller mellan dessa och låna begrepp som Mönkkönen (2002, 2007) har använt sig av för att beskriva professionellas olika interaktionsmönster i arbete med brukarna inom den sociala sektorn. Dessa är expertcentrerad, brukarcentrerad och dialogisk (fri översättning från finskan) orientering i växelverkan.

Ett *expertcentrerat perspektiv* kännetecknas av expertmakt där den professionella definierar brukarens situation och identifierar klara samband mellan hans eller hennes tidigare upplevelser och nuvarande handlingar. Brukarens historia används inte i syfte att öka förståelsen för den nuvarande livssituationen utan som en förklaring. Den professionella ser fenomenens verkliga karaktär och ser som sin uppgift att få brukaren medveten om relationer och samband mellan fenomen. Expertmakt utgörs ofta av en expertmonolog där brukaren inte deltar i skapandet av förståelsen av situationen. Kännetecknande för denna typ av växelverkan är även att den professionella inte ruckar på de synpunkter som hon framför och att brukarens synvinklar sällan beaktas. Detta synsätt kan leda till för snabbt dragna slutsatser eller generaliseringar där brukarens ses som ett typiskt fall. (Mönkkönen 2002, 2007)

I beskrivningarna av *icke-mötena* i mitt material figurerade element som jag tolkar som tydande på detta arbets- eller synsätt i mötena med brukarna. En diagnostisk inställning där den professionella framhöll sig sitta inne med

sanningarna eller förklarade brukarens tidigare upplevelser, uppfattades både som obehaglig och oprofessionell. Detta tangerar även upplevelser av den professionellas förutfattade meningar och kategorisering av brukarna. Även brist på öppen kommunikation, brist på genomskinlighet och upplevelser av hierarkiska förhållanden där den professionella har ett kunskapsmässigt övertag som hon strävar till att bibehålla förekom och var en bidragande orsak till att mötena blev icke-möten.

Den andra orienteringsmodellen enligt Mönkkönen (2002, 2007) är *brukarcentrerad*. Detta innebär att den professionellas arbete helt utgår från brukarens behov och konstruktioner medan den professionellas roll blir neutral, där han eller hon varken tar ställning eller lägger sig i brukarens situation. I detta synsätt finns en risk för att den professionella helt går med på brukarens villkor i växelverkan då ingen ny förståelse skapas för någondera parten. En annan problematik som även Healy (1998) pekar på är att den professionellas ansvar suddas ut och samtidigt kan det leda till att fokusering på brukarens makt och rättigheter leder till att socialtjänsten inte använder sin makt för att fatta beslut som skulle vara nödvändiga.

I adoptionsärenden kan detta *brukarcentrerade* arbetssätt innebära att den professionella endast utgår från adoptanternas behov och följer dem, vilket samtidigt innebär att barnperspektivet saknas. I mitt material förekom sällan beskrivningar av detta, samtidigt som detta arbetssätt ur adoptanternas synvinkel kan vara ett tecken på god service och därför uppskattas. I förhållande till adoptionstjänsten förväntar en del kunder att detta skall vara det styrande synsättet eftersom de betalar för sin service (jmf. Högbacka 2008). Victorzon (1996) har i sin pro-gradu identifierat socialarbetare som gör adoptionsrådgivningsarbete med denna utgångspunkt, som en motsats till ett barnperspektiv i arbetet.

Eftersom adoptanterna som brukargrupp har makt och kapacitet att kräva sina rättigheter, finns det en risk för att adoptanternas krav om en brukarcentrerad service kan leda till en motreaktion av expertcentrering hos de professionella. I de flesta fall skulle idealet för växelverkan med brukarna vara något mittemellan dessa två, som Mönkkönen (2002, 2007) definierat som en dialogisk orientering.

Ett *dialogiskt* synsätt innebär att växelverkan inte sker enbart på någondera partens villkor utan är ömsesidig och båda parternas behov beaktas. I ett dialogiskt arbetssätt kan expertkunskapen kombineras med brukarens expertis om den egna situationen och en gemensam förståelse skapas. Det avgörande är hur den professionella ser på och närmar sig brukaren, samt hur kunskapen produceras i mötet. Den professionella bör även våga stiga in på områden som hon inte har tillräckligt kunskap om och i okunskapen se en möjlighet till att möta brukaren öppet och lära sig något nytt. Detta innebär en insikt för den professionella om den egna ofullständigheten och ett möte med de egna begränsningarna. Ett dialogiskt synsätt hos de professionella kan ses som en viktig strävan i växelverkan med brukare och kunder. Utmaningen ligger i att denna typ av växelverkan kräver en tillitsfull relation som inte kan skapas enbart av den ena parten i växelverkan samtidigt som många andra faktorer påverkar växelverkan.

I de lyckade *bemötandena* hänvisar brukarna till både den professionellas personlighet och yrkeskunskap. Brukarna beskriver ofta den professionella i termer som hänför sig till dennes personlighet. Ofta beskrivs de lyckade mötena som situationer där den professionella lyssnat och förstått adoptantens situation och där diskussionerna varit givande. Växelverkan i mötena har således varit dialogisk. Eftersom största delen av det professionellas praktiska arbete sker i växelverkan med brukarna är denna typ av yrkesskicklighet i processer av växelverkan ytterst viktig, men svåra att ta tag i och beskriva (Jokinen, Suoninen & Wahlström 2000, 15-16).

Von Greiff (2004) konstaterar att många adoptanter i Sverige instinktivt döljer sidor av sig själva under processen och att samarbete med socialarbetaren ofta sker på ett ytligt plan. Mina resultat tyder på att ifall en dialog och bemötanden mellan socialarbetare och adoptant uteblir, uppstår en situation av ytligt samarbete vars syfte ur adoptantens synvinkel är att få processen att framskrida så smidigt som möjligt. I de fall som en tillitsfull relation mellan adoptant och professionell uppkom och mötena karakteriserades som bemötanden, stödde detta däremot den personliga processen. I Finland har Vainionpää (2002) i sin pro-gradu likaså konstaterat att adoptanter oftast upplever att adoptionsrådgivningen stöder den egna personliga adoptionsprocessen. De nio äkta par som hon intervjuade

uppskattade speciellt att socialarbetaren hade empatiförmåga och var nöjda om stämningen under mötena var varm och familjär, i motsats till en socialarbetare som var stel och skötte sitt arbete på ett formellt sätt. Detta avspeglar långt de upplevelser som de personer i min studie som hade haft ett tillitsfullt förhållande till en professionell som uppfattades empatisk och som hade ett dialogiskt arbetssätt.

I fertilitetsbehandlingar agerar läkaren å samhällets vägnar som portvakt på samma sätt som socialarbetaren i adoptionsärenden. Malin (2006) har studerat kvinnors upplevelser av fertilitetsbehandlingar och konstaterar att de positivaste upplevelserna också i detta sammanhang hänför sig till respektfulla, empatiska och personliga möten med läkaren. På samma sätt är negativa upplevelser kopplade till otillfredsställande möten med hälsovårdspersonalen (Malin 2006). Detta tyder på att i barnlöshets- och adoptionsärenden, som är högst personliga och kan vara känsliga, spelar mötena med de professionella en betydande roll i hur upplevelsen av processen i sin helhet formas.

I de *avsaknande möten* som brukarna i min studie beskriver är det svårt att urskilja någon orientering i växelverkan eftersom interaktion saknas helt eller delvis. Om avsaknaden av möten kan tolkas som tydande på något av ovan nämnda arbetssätt ligger det närmast det expertcentrerade där brukaren inte får sitt behov hört. Den professionella bär inte sitt ansvar och möter inte brukaren i svåra situationer, t.ex. då en adoptant blivit nekad tillstånd att adoptera.

Mönkkönen (2002) poängterar att de tre orienteringarna inte är modeller som styr personers agerande i alla situationer av växelverkan eller att vissa professioner skulle använda sig enbart av någon av dessa. Alla orienteringar är på sin plats i vissa situationer och kan användas enligt behov. T.ex. den expertcentrerade växelverkan kan vara på sin plats då en brukare behöver en utomstående hjälp att se klarare på sin situation. Samtidigt avspeglar dessa synsätt samspelskulturens förändring över tid där den expertcentrerade orienteringen har knutpunkter med den moderna professionalismen och den dialogiska med den postmoderna professionalismen (jmf. Raitakari 2002). Brukarna i adoptionsprocessen förväntar sig oftast ett bemötande som

grundar sig på postmoderna ideal och söker sällan auktoriteter i de professionella.

Mötena med professionella har en avgörande betydelse för hur upplevelsen av adoptionsprocessen i sin helhet kommer att bildas. De professionella fungerar som representanter för den institutionella processen med lagstiftning och förfaringsätt. Samtidigt har den professionella en möjlighet att fungera som ett stöd under hela den långa adoptionsprocessen.

7

Diskussion

Syftet med studien har varit att beskriva och förstå upplevelserna av den internationella adoptionsprocessen och via det ge en inblick i brukarperspektivet med avsikt att kritiskt granska servicen som erbjuds adoptanterna. Målet har inte direkt varit att utvärdera hur väl servicen i adoptionsprocessen fungerar, utan att lyfta fram kritiska element och faser. Brukarna ger oss via denna forskning värdefull erfarenhetsbaserad och självupplevd kunskap som behövs för att utveckla tjänsterna. För tillfället pågår förnyandet av adoptionslagstiftningen som strävar till att rätta till brister på den institutionella nivån av adoptionsprocessen. Denna forskning har däremot fokuserat på mötena på den interpersonella nivån där organisationerna och de professionella bl.a. genom sitt arbetssätt kan påverka servicens kvalitet.

Undersökningen tar tag i de vanligaste upplevelser som brukarna har av den internationella adoptionsprocessen i sin helhet. Den strävar till att hitta gemensamma element som har varit karakteristiska för de flesta av de intervjuade, men samtidigt beskriva variationen i upplevelser. Upplevelsen av den internationella adoptionsprocessen är alltid individuell och unik för varje person som genomgår den. I syfte att kunna förbättra processen bör vi granska såväl typiska upplevelser som specifika exempel. Eftersom alla som ställde upp på intervju slutligen var kvinnor, avspeglar undersökningen ett kvinnligt perspektiv. Största delen av dem som deltog hade genomgått endast en adoptionsprocess, vilket gör att upplevelserna främst avspeglar upplevelser av en persons första adoptionsprocess.

Adoptionsprocessen kommer till sin karaktär alltid att vara osäker och delvis upplevas som svår. Den internationella adoptionsprocessens längd är närmast intill omöjlig att påverka från vårt land, eftersom den i huvudsak sammanhänger med antalet barn som är lediga för adoption. Samtidigt medför rollen som brukare element som kan upplevas obekväma. Upplevelsen av processen kan göras lättare genom de professionellas handlanden

och det stöd som erbjuds adoptanterna. Samtidigt är smidighet i de olika faserna och övergången mellan dem av stor betydelse för adoptanterna.

De kritiska skedena och faserna kan vi hitta genom att granska de stödande funktionerna som de professionella har i adoptionsprocessen. Denna undersökning koncentrerar sig endast på processen fram till att barnet och föräldrarna sammanförs eller att processen avbryts. De episoder och faser där stödet inte bär, karakteriseras av att de stödande mötena helt saknas eller att de formas till icke-möten. Den fas som främst karakteriseras av avsaknaden av möten är väntetiden. Många adoptanter upplever väntan som en ensam tid, men vet inte i vilken form de kan förvänta sig få stöd. Samtidigt kan sökandet av stöd hindras bl.a. av rädsla för att ett stödbehov kan avspegla sig negativt på processens framskridande. Andra situationer då stödet inte bär är svåra händelser under adoptanternas process i vilka de professionella kan misslyckas i att ge det behövliga stödet. Detta framkom främst i de avbrutna processerna då adoptanterna beskrev en ensamhet i situationen.

Under väntetiden som karakteriserades av avsaknaden av mötet föreföll behovet av att ha en person som hjälper adoptanterna att bära och uthärda osäkerheten stort. Det som kunde svara på detta behov är förutom en genomskinlighet och en öppen kommunikation gällande även minsta lilla information som finns att tillgå, en empatisk professionell som vandrar bredvid adoptanten genom processen. Av den personen krävs det kapacitet att själv uthärda osäkerhetskänslor, samt en förmåga att medge att hon inte har svar på alla frågor. Den professionella erkänner därmed sin egen kunskapsmässiga begränsning, men kan trots detta fungera som ett stöd i processen genom att stöda och försäkra brukaren om att hon eller han inte har glömts bort eller lämnats ensam.

I övergången mellan de två faserna adoptionsrådgivning och väntetiden byts samtidigt instansen hos vilken adoptanten är brukare, vilket medför att den inte alltid är så smidig. I denna övergång skapades osäkerhet av förändringen av de olika arbetssätten, formerna av växelverkan och förväntningar hos professionella i de olika instanserna. En del adoptanters process kantas av icke-möten med professionella vilket beror på att interaktionen mellan de två parterna av någon orsak inte blir dialogisk.

En tidigare studie har visat att strävan till en dialogisk växelverkan i mötena är något som socialarbetare med lång erfarenhet av adoptionsrådgivning ser som en förutsättning för en lyckad adoptionsrådgivning. Samtidigt kan ett något expertcentrerat eller diagnostiskt synsätt identifieras hos socialarbetare som ger adoptionsrådgivning (Eriksson 2007, 82). Problematiska är de situationer då relationen mellan adoptant och professionell av någon orsak inte blir tillitsfull. Lättast upplever socialarbetarna det att samarbeta med de brukare som anpassar sig till de förväntningar som brukarrollen medför. Samtidigt är det samma egenskaper som öppenhet och fördomsfrihet, som de båda parterna i mötet ser som en förutsättning för en fruktbar växelverkan. Maktdimensionen ter sig inte som något speciellt problematiskt ur socialarbetarnas synvinkel. (Eriksson 2007) Samtidigt är maktdimensionen ur brukarnas synvinkel betydande. Synliggörandet av maktdimensionen och de olika parternas positioner är viktig med tanke på strävan till ökandet av brukarmedverkan.

Adoptanterna betonar betydelsen av en professionell som har ett dialogiskt arbetssätt. Samtidigt lyfter brukarna också fram betydelsen av att de som jobbar med adoptioner har en yrkeskunskap och erfarenhet i adoptionsfrågor. Ur en kompetenssynvinkel handlar det således om vikten av att den professionella har såväl substans- som processkunskap, samt kunnande i växelverkan (se t.ex. Mönkkönen 2007, 25). Arbetet under adoptionsprocessen kräver en tolerans att uthärda osäkerhet hos de professionella för att kunna stöda adoptanterna, detta speciellt då väntetiderna för adoptanterna är allt längre och osäkrare. För den egna professionella utvecklingen är det samtidigt viktigt att de professionella ständigt reflekterar över sin syn och sitt förhållningssätt till brukare och kunskap. Det här kan ske genom systematiska och reflektiva arbetsformer.

Arbete med adoptioner är en utmanande balansgång mellan brukarens rättigheter och barnets bästa. Spänningen mellan de två parternas (barnet och adoptanterna) rättigheter avspeglar sig i att brukarna och de professionella ibland har olika utgångspunkt och synsätt på adoptionsprocessen och dess syfte. Medan en del adoptanter kan ha svårt att skilja mellan den egna önskan att få barn och barnets bästa, är risken hos de professionella att de poängterar barnets bästa på bekostnad av de vuxna adoptanternas rättig-

heter. Tolkningen av barnets bästa kan också vara olika hos parterna i processen vilket kan leda till en känsla av att målsättningen inte alltid är de samma för de två parterna.

För många adoptanter handlar adoptionsprocessen om en stark orientering mot framtiden där de helst vill hoppa över nutiden, medan socialarbetaren försöker stanna upp i nuet och också tala om dåtiden (Pasanen 2003). Brukarnas önskan är ofta att adoptionsprocessen skall framskrida smidigt och så snabbt som möjligt. Eftersom den lagstadgade processens tidsmässiga framskridande är svårt att påverka för den enskilda individen, upplever brukarna att möjligheterna att påverka processen är mycket små. Samtidigt är många adoptanter som blivande adoptivföräldrar väldigt aktiva i sin egen personliga process i att förbereda sig psykiskt för adoptivföräldraskapet och barnets ankomst.

Idag finns det en stark betoning på samarbete i utvecklandet av arbete i socialtjänsten. Detta samarbete koncentrerar sig långt på samarbete organisationer och professionella emellan, vilket även syns i litteratur om team-arbete och multiprofessionellt samarbete. Den nivå av samarbete som däremot ännu ofta saknas är det som görs tillsammans med brukarna. (Willumsen 3.2.2009) Ett expertorienterat perspektiv leder lätt till att man privilegierar expertkunskap över andra former av kunskap, speciellt den erfarenhetsbaserade upplevda kunskapen. Därför är det viktigt att lyfta fram brukarperspektivet och den kunskap som det ger oss. (Healy 2000)

Genom ett dialogiskt arbetssätt utmanas den traditionella idén om expertis som strävar till att kontrollera fenomen genom specifik professionell kunskap. De professionella har inte ensamma svaren och lösningarna utan också brukarna deltar i skapandet av expertis. Ett dialogiskt arbetssätt gör ändå inte att brukarens och den professionellas positioner blir symmetriska, utan makt- och ansvarsfördelningen kommer alltså att vara ojämn. (Seikkula & Arnkil 2006, 187-191)

Den lagstadgade adoptionsprocessen utgör endast en liten bit på vägen av hela den längre processen i att bli adoptivförälder och adoptivfamilj på ett personligt plan. Vägen till adoptivföräldraskapet känns för de flesta lång och innehåller hela skalan av känsloupplevelser. En person kristalliserade hela

processens osäkra karaktär genom att säga att "I adoption är ingenting säkert förrän man får barnet i sin famn". För att adoptivfamiljens gemensamma liv skall börja på bästa möjliga sätt är det viktigt att göra vägen till adoptionen så smidig och stödande som möjligt för alla parter i adoptionstriangeln, utan att ge avkall på de professionellas juridiska skyldigheter. De professionella har en viktig och även svår uppgift i att stöda den kommande adoptivfamiljen redan under adoptionsprocessen. Den lagstadgade adoptionsprocessen tar slut ganska snart efter att barnet kommit till familjen, vilket innebär att stöd till familjen även efter adoptionen bör säkras.

Litteratur

Adoption – till vilket pris? (2003) Betänkande av utredningen om internationella adoptioner. Statens offentliga utredningar SOU 2003:49. Volym 1 & 2. Stockholm: Socialdepartementet. Elektroniskt på <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2681>

Adoptionsrådgivning, handbok för adoptionsrådgivare (1999) Social- och hälsovårdsministeriets handböcker 1999:4.

Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling. (2003) Socialstyrelsen, Sverige. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2003/2003-110-10>

Daniluk, Judith C. & Hurtig-Mitchell, Joss (2003) Themes of Hope and Healing: Infertile Couples' Experiences of Adoption. *Journal of Counseling & Development* 81, 389-399.

Engel, Madeline, Phillips, Norma K. & Dellacava, Frances A. (2007) International adoption: a sociological account of the US experience. *International Journal of Sociology and Social Policy* 27 (5-6), 257-270.

Eliasson, E. & Eriksson, A. (2008) Att bli utredd och bedömd. Adoptivföräldrars upplevelser av medgivnadsutredningen. Examensarbete, institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet.

Eriksson, Pia (2007) Den processartade adoptionsrådgivningen. FSKC Rapporter 1/2007. Helsingfors: Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

Erkkilä, Raija (2006) Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus. I: Perttula, Juha & Lomamaa, Timo (red.) (2006) Kokemuksen tutkimus. Helsinki: Dialogia. 195-226.

Forsberg, H. & Nätkin, R. (red.) (2003) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Yliopistopaino.

von Greiff, Katarina (2004) Föräldrar till internationellt adopterade barn – uppfattningar och erfarenheter av föräldrarollen. FoU-rapport 1/2004.

Healy, Karen. (1998) Participation and child protection: The importance of context. *British Journal of Social Work*, 28, 897-914.

Healy, Karen (2000) *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change.* London: London: Sage.

Högbacka, Riitta (2008) The Quest for a Child of One's Own: Parents, Markets and Transnational Adoption. *Journal of Comparative Family Studie*, XXXIX (3), 311-330.

Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (red.) (2000) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino.

- Jokinen A, Suoninen E, Wahlström J. (2000) Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? I: Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (red.) (2000) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino. 15-33.
- Juhila, Kirsi (2003) Creating a "Bad" Client. Disalignment of Institutional Identities in Social Work Interaction. I: Hall, C., Juhila, J., Parton, N. & Pösö, T. (red.) (2003) Constructing Clienthood in Social Work and Human Services. Intraction, Identities and Practices. London: Jessica Kingsley. 83-111.
- Karisto, Antti & Saurama, Erja (red.) (1996) Tieto palaa kentälle. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Opetussosiaalikeskuksen julkaisu.
- Karvinen, Synnöve, Matthies Ailla-Leena, Mäntysaari, Mikko, Pohjola, Anneli, Saarnio, Pekka & Suhonen, Heikki (red.) (1990) Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja 15(2) 145–156.
- Kauppi, Matti & Rantanen, Elina (1997) Oikeus hyvään kotiin. Pelastakaa Lapset ry ja suomalainen lastensuojelutyö 1922-1997. Helsinki: Pelastakaa lapset.
- Ketola, Outi 1996. Sosiaalihuollosta sosiaaliin oikeuksiin ja sosiaaliapalveluasiakkuuteen. I: J. Sipilä, O. Ketola, T. Kröger, P. Rauhala (red.) Sosiaalipalvelujen Suomi. Helsinki: WSOY. 157-187.
- Kirk, H.D. (1964) Shared fate: A Theory of Adoption and Mental Health. New York : Free Press of Glencoe.
- Komulainen, K., Rätty, H. & Silvonon, J. (red.), Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin. Psykologian tutkimuksia 25, Joensuun yliopisto.
- Kvale, S. (1997) Den kvalitativa forskningsintervjun. Lund: Studentlitteratur.
- Kyngäs, H. & Vanhanen, L. (1999, sekundär källa). Sisällönanalyysi. Hoitotiede 1/1999, 3-12.
- Lammerant, Isabelle & Hofstetter Marlène (2007, översättning) Adoption: at what cost? For an ethical responsibility of receiving countries in intercountry adoption. http://www.terredeshommes.org/pdf/publication/adoption_embargo.pdf
- Lind, Judith (2008) The best Interest of The Child as an Argument in Assessment of Parent Potential in Swe-den. International Journal of Law, Policy and the Family 22 (1) 1-21.
- Lindblad, Frank (2004) Adoption. Lund: Studentlitteratur.
- Malin, Maili (2006) Biovalta, toiseus, ja naisten toimijuus hedelmöityshoidoissa. Undersökningar 2006:156. Helsingfors: Stakes.
- Miettinen, Anneli & Rotkirch, Anna. (2008) Milloin on lapsen aika? Lastenhankinnan toiveet ja esteet. Perhebarometri 2008. Helsinki: Väestöliitto.
- Miller Wrobel, G. & Neil, Elsbeth (2009) International Advances in Adoption Research for Practice. West Sussex: Wiley-Blackwell.

- Mäkipää, Sanna (2006) Mistä on adoptio-perheet tehty? • Vanhemmuuden ammatillinen rakentaminen adoptio-euvontaa ohjaavassa tekstissä. I: Komulainen, K., Rätty, H. & Silvonen, J. (red.), Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin. Psykologian tutkimuksia 25., Joensuun yliopisto. 187-206.
- Mäntysaari, M., Pohjola A., Pösö, T. (red.) (2009) Sosiaalityö ja teoria. 293-314. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Mönkkönen, Kaarina (2002) Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopion yliopisto.
- Mönkkönen, Kaarina (2007) Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki: Edita.
- Noordegraaf, Martine, van Nijnatten, Carolus & Elbers, Ed (2008) Future Talk: Discussing Hypothetical Situations with Prospective Adoptive Parents. *Qualitative Social Work* 7 (2008) 310-329.
- Noordegraaf, Martine, van Nijnatten, Carolus & Elbers, Ed (2009) Assessing candidates for adoptive parenthood. Institutional re-formulations of biographical notes. *Children and Youth Services Review* 31 (2009) 89-96.
- Nämnden för internationella adoptionsärenden verksamhetsberättelse 2008 (2009) Social- och hälsovårdsministeriets rapporter 2009:42.
- Nämnden för internationella adoptionsärenden verksamhetsberättelse 2006 (2007) Social- och hälsovårdsministeriets rapporter 2007:43.
- Pasanen, Kaarina (2003) Elämäntarinan rakentaminen ja sukupuun tutkiminen adoptio- ja perhehoitotyössä. *Perheterapia* 1/2003, 16-43.
- Palacios, J. (2009) The Ecology of Adoption. I: Miller Wrobel, Gretchen & Neil Elsbeth (red.) (2009) *International Advances in Adoption Research for Practice*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Perttula, Juha (2006) Kokemus ja kokemuksen tutkiminen: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. I: Perttula, Juha & Latomaa, Timo (2006) *Kokemuksen tutkimus*. Helsinki: Dialogia. 115-162.
- Perttula, Juha & Latomaa, Timo (2006) *Kokemuksen tutkimus*. Helsinki: Dialogia.
- Pohjola, Anneli (1990) Asiakas asiakastutkimuksessa. I: Karvinen, Synnöve, Matthies Aila-Leena, Mäntysaari, Mikko, Pohjola, Anneli, Saarnio, Pekka & Suhonen, Heikki (red.) *Suomalainen sosiaalityö*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja 15(2) 145-156.
- Printz, Anders (2003) Effekterna, intressenterna och brukarinflytandet. Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten. I: Varg, Nils (red.) *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. En antologi. Socialstyrelsen. 51-75.
- Pösö, Tarja (2003) Adoptio perhesuhteiden uudelleenjärjestelynä. I: Forsberg, H. & Nätkin, R. (red.), *Perhe murroksessa*. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Yliopistopaino. 140-158.

- Raitakari, Suvi (2002) Sosiaalityön marginaalistasus- Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä. I: Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivanen, Irene (red.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylän Yliopisto. 44–62.
- Rosenthal, Gabriele (2003) The Healing Effects of Storytelling: On the Conditions of Curative Storytelling in the Context of Research and Counseling. *Qualitative Inquiry* 9 (6) 915-933.
- Sandelowski, Margarete, Harris, Betty G., Holditch-Davis, Diane (1991) "The Clock has Been Ticking, the Calendar Pages Turning, and We Are Still Waiting": Infertile Couples' Encounter with Time in the Adoption Waiting Period. *Qualitative Sociology*, 2 (14) 2147-2173.
- Saurama, E. & Julkunen, I. (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. I: Mäntysaari, M., Pohjola A., Pösö, T. (red.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus. 293-314.
- Seikkula J. & Arnkil, T.E. (2006) *Dialogical Meetings in Social Networks*. GB: Karnac books.
- Selman, Peter (2006) Trends in Intercountry Adoption: Analysis of Data from 20 Receiving Countries, 1998- 2004. *Journal of Population Research* 23 (2) 183-204.
- Selman, Peter (red.) (2000) *Intercountry Adoption. Developments, trends and perspectives.* : London: British Agency for Adoption and Fostering.
- Simmonds, John & Haworth, Gill (2000) The dynamics of power and loss in homestudy assessment. I: Sel-man, Peter (red.) (2000) *Intercountry Adoption. Developments, trends and perspectives.* : London: British Agency for Adoption and Fostering.
- Skau, Greta Marie (2007) *Mellan makt och hjälp. Om det flertydiga förhållandet mellan klient och hjälpare*. Malmö: Liber ab.
- Skott, Carola (red.) (2004) *Berättelsens praktik och teori : narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Socialstyrelsen (2003) *Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling*. Svenska socialstyrelsen. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2003/2003-110-10>
- Strauss, A. (1988) *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge University Press.
- Suoninen, Eero (2000) "Tanssilajit ja -tyylit" Asiakkaan kohtaamisessa. I: Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (red.) (2000) *Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta*. Tampere: Vastapaino. 67-104.
- Svensson, Kerstin, Johansson, Eva & Laanemets, Leili (2008) *Handlingsutrymme. Utmaningar i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2006) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Vainionpää, Sini (2002) "Mut monesti puhutaan että ne syynää kaapit niin höpö höpö" Haastattelututkimus kansainvälisesti adoptoivien vanhempien kokemuksista adoptioeuvonnasta. Pro gradu: Kuopion yliopisto, sosiaalitieteiden laitos.
- Varg, Nils (red.) (2003) *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. En antologi. Socialstyrelsen.

Victorzon, Ann-Britt (1996) Barns behov eller föräldrars rätt. Om inställning och utgångspunkter i adoptionsrådgivning. I: Karisto, Antti & Saurama, Erja (red.), Tieto palaa kentälle.

Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Opetussosiaalikeskuksen

julkaisu. 37–48.

Annat material:

Jenssen, Anne Grete (2009) User involvement in practice research. Presentation vid Helsingfors universitet, samhällspolitiska institutionen 3.2.2009.

Palacios, J. (2006) The ecology of adoption. Presentation på Second International Conference on Adoption Research, 17-21 juli 2006. University of East Anglia, Norwich, UK.

SHM (2009) <http://www.stm.fi/stm/neuvottelukunnat/adoptio/ajankohtaista> (läst 20.11.2009)

Willumsen, Elisabeth (2009) Föräldrar som brukare och deltagare i tvårprofessionellt samarbete med barnverntjänsten. Presentation vid Helsingfors universitet, samhällspolitiska institutionen 3.2.2009.

Adoptionsnätverksträff 27.11.2009 med bl.a. representanter från nämnden för internationella adoptionsärenden samt alla tre adoptionstjänstorgan.

Adoptionslag 153/1985

Barnskyddslag 417/2007

Förenta Nationernas konvention om barnens rättigheter (1991)

Konventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner (Haagkonventionen 1997)

Socialvårdslagen 710/1982

Bilaga 1

Forskningsprocessen

Intresset till undersökningen grundar sig i den arbetserfarenhet som jag har som socialarbetare med adoptionsrådgivningsarbete. I ett tidigare projekt "Det nationella projektet för trygghet och utveckling av kunskap inom adoptionsfrågor (2004-2006)" gjorde jag en forskning om arbete med adoptionsrådgivning ur socialarbetarnas synvinkel. Inom denna studie hade jag bara möjligheten att granska ämnet ur ett professionellt perspektiv. Då jag började som forskarsocialarbetare inom projektet "Riksomfattande utveckling och spridning av god praktik inom området för adoption" kändes det mycket naturligt och givande att få vända på myntet och börja granska arbete med adoptioner ur brukarnas perspektiv.

I ett tidigt skede, i planeringen av forskningen kontaktade jag Adoptivfamiljer rf. för att i samarbete med dem fundera på hur undersökningen kunde genomföras på bästa sätt. En gruppintervju som slutligen bestod av en diskussion med två representanter för föreningen spelade en viktig roll i uppläggningsplaneringen av studien. I diskussionen fick jag synpunkter på vad som skulle vara intressant och viktiga att forska i ur brukarnas synvinkel och samtidigt fick jag feedback på de tankar som jag själv hade. Utöver detta har en referensgrupp bestående av tre personer (Seija Poikonen, Adoptivfamiljer rf., Kaisa Tervonen-Arnkil, Rädda Barnen rf. samt Ilse Julkunen, Helsingfors universitet) fungerat som ett bollplank för mig under forskningsprocessens gång. Utöver detta har jag fört en dialog om forskningen både med forskningsgemenskapen och praktiker bl.a. i form av projektets styrgrupp.

Då jag började planera studien ville jag avgränsa den till adoptanters upplevelser av adoptionsrådgivningen men insåg snart att det för dem bara är en liten del av hela vägen till att bli adoptivföräldrar. Avgränsningarna blev färre ju längre jag kom i planerandet och slutligen formulerades forskningsfrågorna som följande:

- Hurdana upplevelser har brukarna av adoptionsprocessen och dess olika skeden?
- Hurdana erfarenheter har brukarna av mötet med professionella i adoptionsprocessen?

Narrativa intervjuer

Min övergripande teoretiska utgångspunkt är narrativ forskning som både epistemologiskt och metodologiskt är en stor och splittrad samling av olika närmandesätt. Begreppet används som ett paraplybegrepp för olika typer av berättelseforskning. Narrativ forskning syftar ofta på forskningsmetoden. Med narrativitet i denna studie syftar jag precis som Erkkilä (2006,196) på materialet som narrativt och mänskors sätt att disponera sina upplevelser i form av berättelser. Mitt material är narrativt till sin karaktär trots att jag har valt en annan analysmetod än narrativ analys.

Mitt val att göra narrativa intervjuer grundar sig på att jag önskade få ta del av adoptanternas egna berättelse om adoptionsprocessen samtidigt som jag inte ville styra berättandet med mina egna frågor, baserade på mina förhandsantaganden. Då personer får berätta fritt om ett tema med betydelse för dem berättar de om de saker som de finner relevanta och viktiga just i den situationen. Jag har gjort mina intervjuer på det sätt som Rosenthal (2003) beskriver, där den intervjuades narrativ om adoptionsprocessen utgör huvudberättelsen i intervjun. I denna intervju är forskarens roll att uppmärksamt lyssna och stöda den intervjuade i sin berättelse utan att avbryta. Därefter ställer forskaren först specifika narrativa frågor om teman som kommit upp i huvudberättelsen för att sedan vid behov kunna ställa frågor om teman som inte nämnts.

De allra flesta intervjuerna gjordes hemma hos adoptanterna under informella omständigheter. Några personer valde att träffa mig på min arbetsplats i ett litet konferensrum med soffor som inredning. En person intervjuade jag på en restaurang vilket hon själv hade valt. Intervjuerna inleddes med en kort presentation av mig själv och den forskning som jag gör. Jag berättade också kort om intervjuens narrativa karaktär. Intervjuerna inleddes med frågan: Kan du berätta åt mig om din/ er adoptionsprocess?, med lite olika formulering i de olika intervjuerna. Genom tilläggsfrågor som jag ställde bad jag den intervjuade berätta mera om någon specifik upplevelse, processens olika faser, personer som varit betydelsefulla under processen osv.

De personer som intervjuades rekryterades via olika forum. På Adoptionskuratorns, Adoptivfamiljer rf. och Lapsettomien yhdistys Simpukka rf:s hemsida fanns min annons om att jag söker informanter för forskningen. Samma annons fanns även i ett nummer av Adoptivfamiljer rf:s tidning. Annonsen spreds också via några slutna e-postlistor för adoptivfamiljer som jag inte själv har tillgång till. Ursprungligen hade jag för avsikt att inte rekrytera via någon adoptionstjänst utan via kanaler som var neutrala i frågan om serviceproduktionen under adoptionsprocessen. Eftersom det visade sig svårt att få frivilliga bland sådana som hade en avbruten process

bakom sig närmade jag mig dessa per brev också via adoptionstjänstorganen, Interpedia rf. och Rädda Barnen rf.

Slutligen deltog 11 personer som alla var kvinnor. Av de intervjuade är sex adoptivmödrar som fått sitt senaste adoptivbarn från utlandet för cirka 2-4 år sedan. De andra fem kvinnorna har påbörjat en adoptionsprocess som har avbrutits utan att de fått adoptivbarn. Av dessa har två inte ansetts lämpliga för adoptivföräldraskap, två har blivit gravida och en har avbrutit pga. av annan orsak. En av de intervjuade hade påbörjat adoptionsprocessen ensam medan alla andra hade varit gifta och önskat adoptera tillsammans med sin make. Tre personer hade även påbörjat eller genomgått en andra adoptionsprocess. Bland de intervjuade fanns några personer som hade biologiska barn från tidigare medan de flesta inte hade det. Alla intervjuade hade fått adoptionsrådgivning vid Rädda Barnen rf. eller i en större stad där adoptionsärenden är relativt vanliga.

Adoptionsprocessen kan utgöra en mycket personlig process och ett känsligt ämne, speciellt för dem som har en avbruten process bakom sig. Därför övervägde jag noggrant vem som skall fungera som informanter och bestämde mig för att inte intervjua sådana som är mitt inne i adoptionsprocessen. Gruppen som består av personer vars adoptionsprocess har avbrutits kan utgöra en sårbar grupp som blivit nekad tillstånd eller blivit avrådda från att adoptera. Valet att ta med dessa personer med en avbruten process kom in i ett tidigt skede eftersom ingen tidigare har studerat dem. Eftersom intervjuerna är frivilliga utgick jag ifrån att de som ställer upp klarar av att tala om dessa frågor. Samtidigt är anonymitet speciellt viktig för alla informanter eftersom adoptivfamiljer med utlandsadopterade barn är en liten och klart urskiljbar grupp i vårt samhälle.

Alla berättelser skapas i ett specifikt kulturellt, socialt och historiskt kontext. Berättelsen har alltid en åhörare som den riktas till, vilket formar berättelsen. Jag som lyssnade till berättelserna i intervjuerna är socialarbetare med erfarenhet av adoptionsfrågor, men som lyssnare var jag i forskarrollen med tystnadsplikt. Jag berättade om min egen bakgrund och roll i början av varje intervju. En stor del av de intervjuade berättade om personer som jag känner via min bakgrund som socialarbetare. Därför upplevde jag det som speciellt viktigt att påpeka och garantera att intervjuerna är helt konfidentiella. De allra flesta valde att tala om de professionella som varit en del av deras adoptionsprocess med namn, eller åtminstone nämna vilken kommun och adoptionstjänst de anlitat, trots att jag inte frågade om dessa.

Då jag gjort närmare tio intervjuer började samma teman upprepa sig i intervjuerna och upplevelserna var likartade. Materialet kan anses mättat då nya fall inte för med sig nya aspekter, vilket innebär att materialet är

tillräckligt stort för att föra fram det teoretiska grundmönstret. (Strauss 1988). Därför begränsade jag antalet intervjuer till elva.

Intervjuerna spelades in på bandspelare och transkriberades. En forskningsassistent har hjälpt mig med transkriberingen av sådana intervjuer där jag haft den intervjuades tillåtelse att använda hennes hjälp. Då jag läst igenom transkriberingarna av intervjuerna har de återkallat intervju-situationen till mitt minne och jag nästa "hör" den intervjuade prata i texten. Att själv ha gjort intervjuerna och att kunna återkalla den i minnet i analys-skedet är en fördel.

Av de elva intervjuerna gjordes två på svenska och resten på finska. De citat som finns i texten har vid behov översatts. I citaten har små ändringar i för sammanhanget obetydliga detaljer (t.ex. barnets födelse-land) gjorts. På enstaka ställen har jag också gjort små språkliga korrigeringar för att göra det ofta ostrukturerade talspråket lättare att förstå.

Analys av materialet

Tolkningen börjar redan då forskaren lyssnar till berättelsen i intervjun, eftersom forskaren strävar till att förstå och den intervjuade till att bli förstådd. Tolkningen fortsätter samtidigt som det skapas en distans till materialet då man läser det transkriberade intervjuerna eftersom berättelsen då är tagen ut ur det omedelbara sammanhanget. (Skott 2004, 85-87)

Min analys utgår från materialet och påbörjades med en ad hoc analys (Kvale 1996, 184). Jag sökte efter mönster i hur adoptionsprocessen framskrider upplevelsemässigt, samt i de teman och upplevelser som figurerar i berättelserna. I detta skede låg valet mellan att göra en narrativ analys eller en kvalitativ innehållsanalys. Trots materialets narrativa karaktär bestämde jag mig för en innehållsanalys.

Jag har använt mig av innehållsanalys som en teoretisk referensram och inte en strikt metod. Genom innehållsanalysen bryts materialet först i bitar, abstraheras och sedan byggs en ny logisk helhet upp på basis av vilken slutsatser kan dras. Innehållsanalysens syfte är att verbalt skapa en beskrivning av fenomenet genom att strukturera materialet i en komprimerad och klar form (Tuomi & Sarajärvi, 2006).

Min analysenhet har varit upplevelser eller en specifik situation som varit allt från en mening till ett helt stycke långa. De narrativa intervjuerna var mycket tydligt kronologiskt strukturerade och följde den lagstaddade adoptions-processen faser. Jag valde därför att hålla kvar det kronologiska sättet att se på adoptionsprocessen och omstrukturerade intervjuerna enligt de olika faserna, dvs. före adoptionsprocessen, adoptionsrådgivningen, väntetiden,

barnbesked, föräldraskap. Slutligen koncentrerade jag mig främst på faserna adoptionsrådgivningen, väntetiden och barnbesked. Jag granskade också upplevelserna i relation till den institutionella och den personliga processen samt mötena med professionella.

I detta skede av analysen upplevde jag att materialet långt avspeglade upplevelser som föreföll mycket bekanta för mig på basis av den kunskap som jag har om ämnet, trots att jag strävat till att läsa dem helt utan förhandsantaganden. Jag blev försiktig och tog ett steg tillbaka och bestämde mig för att koda materialet i sin helhet och bygga upp teman på basis av koderna. Jag kodade fritt hela materialet med koder som avspeglade en sammanfattning av betydelsen i ett par ord, en mening eller ett längre stycke. Detta kallar Tuomi & Sarajarvi (2006, 102-103) på basis av Kyngäs och Vanhanen (1999) för att reducera ursprungsuttrycken genom att ställa materialet frågor relaterade till forskningsintresset. Mina frågor till materialet var: Vad händer här? Vilken är upplevelsen här? Vilken relevans har händelsen/upplevelsen? Kodningen gjorde jag med atlas.ti, som är ett datorprogram för kvalitativ analys.

Jag höll hela tiden reda på vilken intervju koden kom ifrån och vilken fas av processen den tillhörde. Jag analyserade intervjuerna i sin helhet och utelämnade endast sådant som jag tolkade som inte direkt tillhörande den personens adoptionsprocess. De fria koderna indelade jag sedan in i övergripande kategorier som byggdes upp kring processens faser, övergripande upplevelser och mötenas kvalitet.

Reflektioner kring en dialogisk forskning i det bekanta

Jag hade på basis av min erfarenhet av att jobba med adoptivfamiljer en förförståelse och uppfattning om hur jag föreställde mig att processen kan upplevas. Till att börja med hade jag därför många frågor jag gärna ville ha svar på. Detta var en av orsakerna till att jag bestämde mig för ett narrativt närmandesätt där jag istället valde att ge ordet åt brukarna själv och inte ställa de frågor som hade relevans för mig. På detta sätt ville jag undvika att styra brukarnas berättelser om sina upplevelser och strävade till att vara helt öppen för alla upplevelser. Jag förväntade mig att processen i sin helhet skulle upplevas som lång och tung. Jag utgick också ifrån att osäkerheten skulle vara ett rådande tema. Jag förväntade mig även att obalansen i maktförhållandet mellan adoptant och professionell skulle vara ett element som syns.

Jag ville göra forskningen dialogisk och involvera brukarna i den från första början. Forskning med brukarmedverkan är relativt ny samtidigt som det innebär många utmaningar. Det finns även få färdiga modeller på om hur

man utföra en sådan studie. Därför är det lätt att falla tillbaka på traditionella forskningsmetoder. En del av den brukarmedverkan som jag hade hoppats få med i forskningsprocessen, blev jag tvungen att avstå ifrån pga. strikta tidsramar för forskningen.

Att byta perspektiv från det professionella till brukarna och stiga ut ur socialarbetarrollen har samtidigt som det varit givande också varit utmanande. Då jag påbörjade forskningen hade jag varit borta ur det praktiska arbetet under nästan två år pga. familjeledighet. Detta gjorde det kanske lättare att vara öppen för nya perspektiv samtidigt som gamla tankemönster sitter hårt. Min identitet som socialarbetare ser jag som min styrka som samtidigt kan utgöra en extra utmaning i att få ta del av brukarnas ärliga upplevelser och erfarenheter. Min egen bakgrund och erfarenhet av att jobba som socialarbetare med adoptioner samt en stark koppling till det arbetet, gör att jag alltid kommer att vara både subjekt och objekt i forskningsprocessen vilket är en utmaning, men som samtidigt ses som en styrka inom praktikforskning. Min syn på kunskap är horisontell, där praktikernas, brukarnas och forskarnas kunskap är lika värdefull vilket innebär att forskningsprocessen sker nära praktiken i samarbete med den. (Saurama & Julkunen, 2009)

Forskning i ett ämne som åtminstone delvis är bekant för en själv medför utmaningar. Balansgången mellan "vad vet jag" och "vad säger mitt material" är något som därför kräver ständig reflektion. Mycket bekräftar det man vet och den bild som man har, men samtidigt bör man hålla sig öppen för det nya. I praktikforskning kommer forskningsfrågan och behovet från praktiken, forskningsprocessen sker nära praktiken och resultaten skall vara lätt tillgängliga och användbara för praktiken. Den egna motivationen att svara på frågor hålls hög samtidigt som ett känslomässigt engagemang finns närvarande hela tiden. Dessa utgör samtidigt fördelarna och utmaningarna med att forska i en bekant praktik.

AB DET FINLANDSSVENSKA KOMPETENSCENTRET
INOM DET SOCIALA OMRÅDET – FSKC
Tavastvägen 13, 00530 HELSINGFORS
www.fskc.fi